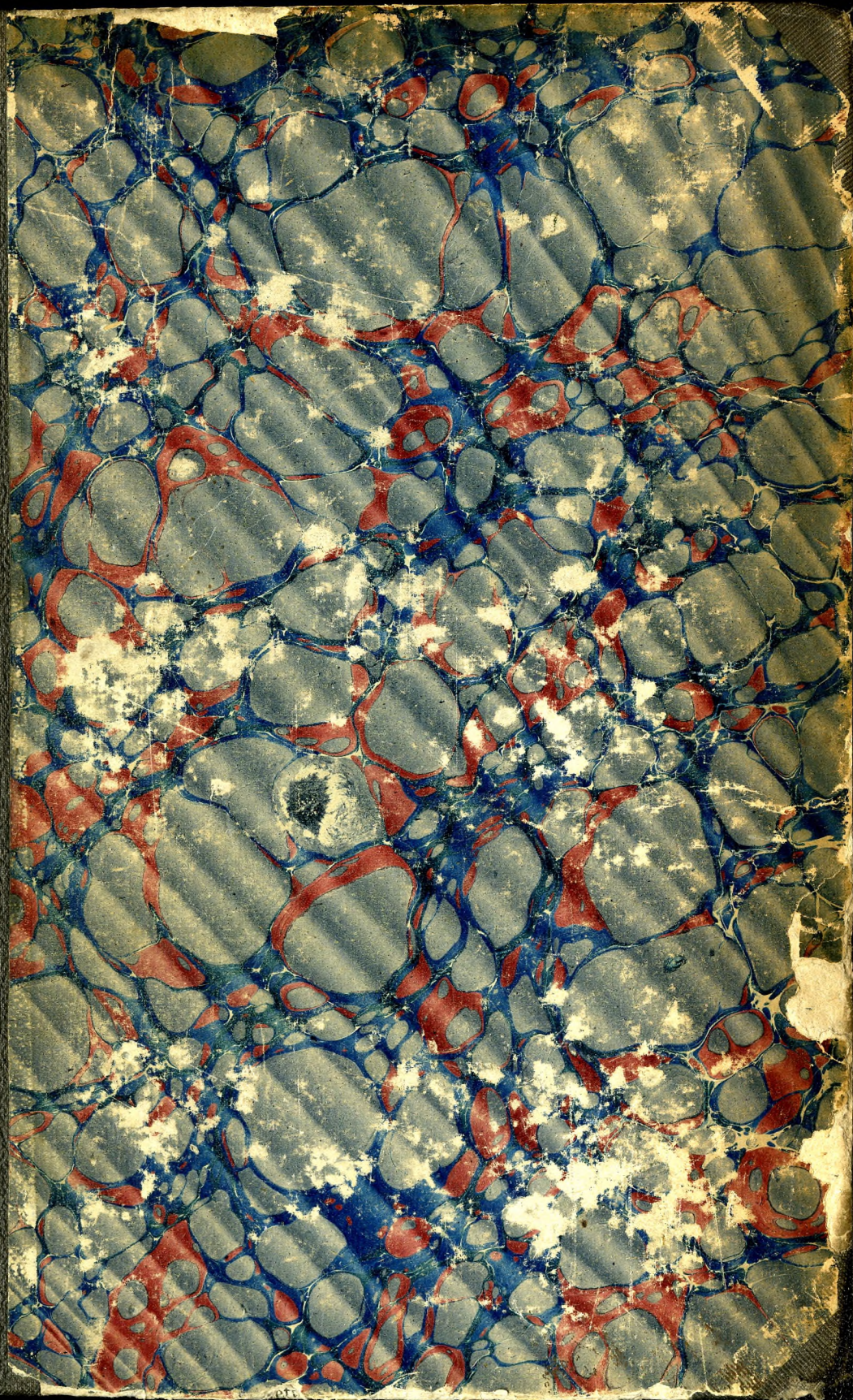

Politikai
röpiratok

G.

6

58

OROSZORSZÁG
HATALMI ÁLLÁSA

ÁZSIÁBAN.

TÖRTÉNETI TANULMÁNY

VÁMBÉRY ARMINTÓI.

6

PEST.

AZ „ATHENAEUM“ KIADÁSA.

1871.

D^rBALLAGI MÓR,

Az „Athenaeum“ nyomdájából Pesten.

ELŐSZÓ.

Oroszország az 1856-ki párizsi egyezmények megváltoztatását követelő legujabb fellépése által nem kevés nyugtalanságba ejté a porosz-francia háboru által amúgy is izgalomban levő Európát, úgy, hogy a világeseményeket figyelemmel követni szerető közvélemény, nagy hévvel ragadá meg mindazon politikai eshetőségeket, melyek e kérdésből felmerülhetnek, s vele kapcsolatban kíváncsian tanulmányozza az orosz birodalom mind belső, mind külső viszonyait.

E viszonyok rövid vázlatát, különösen **Ázsiát** illetőleg — kísérti meg e röpiratocska, melyet annál szivesebben adok sajtó alá, mert már rég előkészítve várta, hogy nyilvánosságra juthasson.

Szigoruan történeti becsét nem kívánok e röpiratkának tulajdonítani, s irására csakis az ösztönzött, hogy hazai közönségünknek rövid, áttekinthető rajzát adjam Oroszország azon hatalmi fejlődésének és állásának, melylyel Ázsiában jelenleg már is bir; mi — úgy hiszem — sikerült is.

Az e füzetkében elmondottak alapjául részint több évi tapasztalásaimból vontam következtetéseket a jelenre, részint és kivált a multat illetőleg Mac Neilnek 1854-ben Londonban megjelent s „*The progress and present position of Russia in the East*“ ezimű kitűnő iratát használtam.

Pesten, 1870. december 1.

V. A.

I.

Hogy vajjon az a közönyösség, melylyel az európai olvasóvilág az orosz államnak napról napra nagyobb mérveket öltő épületét szokta tekinteni, a legujabb időben mind inkább elbarapodzó „Nil admirari“ elvének tulajdonítandó-e, avagy talán politikusaink meglepő apathiáját a szintérnek, melyen Oroszország e lázas tevékenységét kifejti, szerfelett nagy távolsága idézi elő — oly kérdés, melyre valóban bajos volna felelni. Mindenesetre talánynak marad az a körülmény, hogy e fontos kérdéssel mind a napi sajtóban, mind pedig a nagyobb politikai iratokban oly ritkán találkozunk. A Maorik földjének (Uj-Seeland), Nyugot-Amerikának, Khinának és Japánuk legtávolabb eső pontjairól, itt-hon fölmerülő czivódásaink legkisebb részleteiről és nagy pipáju, de kevés dohányu politikánkról röpiveket és egész köteteket firkálnak össze, mig e szerfelett fontos tárgyat alig érintik imitt-amott futólag s felette ritkán vitatják meg tüzetesebben.

S valóban ez elhanyagolás a tudatlanságnak már is elég sok ártalmas burjánját virágoztatá fel! Ha

Oroszország nagyságáról beszélünk, még ma is mindig azzal az elmélettel találkozunk, melyet orrfintorgató optimisták az orosz birtokoknak nagy pusztaságait, s néptelenségét illetőleg még ötven évvel ezelőtt világgá bocsátottak, noha példának okáért az a Sziberia, melynek még nevére is hideg borzadály fut végig testünkön, mind jobban-jobban kezd megtelni virágzó gyarmatokkal, s az orosz birodalom egyik legnagyobb kereskedelmi útja rajta megy keresztül. Láttunk ázsiai hadicsordákat a Szajna mellett, s a Duna partjain európai népek akaratának ítélő biráiul föllépni, s mégis igen sokan oly elégtelen dörzsölgetik kezeiket, s egészen nyugodtan érzik magukat, mikor Oroszországot mint egy pusztán csak ázsiai vad hatalmasságot vázoljuk előttük, melynek nálunk nem lehet más jövője, mint az, hogy a békeapostol szerepét játssza, melyben a minap már debutirozott is a congressus alkalmával a gyilkoló hadifegyverek eltörlésének indítványozása által.

Valóban már nagy ideje volna, hogy a politikai szemlélődés erégi chablonját eldobjuk, s az ázsiai orosz viszonyok valódi tényállásáról pontosabb és bővebb tudósításokat nyerjünk, hogy Oroszország jelenlegi helyzetének helyes fölismeréséből jövő befolyásának és működésének találó képét állithassuk össze. — Egy ilyen törekvést egyrészt európai viszonyaink közvetlen érdeke igazolna, másrészt pedig egy oly politikai tünemény megismerésére jutunk általa melyet az eddigiek közül egyikkel sem lehet összehasonlítani. Nagy Sándor, Dzsengiz Khán, Timur, Nadir és első Napoleon óriási birodalmai azonnal megszűnnek bámulatunkat fölbreszteni, mihelyt a Néva melletti caesarok hatalmára tekintünk. Mert mi az a roppant föld-

terület, melyet e világrendítők a szeszélyes Fortuna asszonyosság segélyével összetákoltak, ha e birodalommal hasonlítjuk össze, melyet a Romanoff-ház 180 év óta Okhoczki tengeröböltől egészen a Visztuláig és a Dunáig megalapított!? A mit az előbbiek minden biztos alap nélkül a szerencse lázas sietségében építettek föl, annak épen oly gyorsan kellett össze is omlani, míg ellenben Oroszország műve csak most kezd emelkedni gondosan lerakott alapjain és árnyékával már is jóval túlnötte azokat.

Igaz ugyan, hogy ha tekintetbe vesszük a természeti és erkölcsi előnyöket, melyek Oroszországot az elért eredményhez segítették, sok minden el fog tűnni, a mi előbb csodálatosnak és rendkívülinek látszott; ama kimaradhatatlan következmények szakadatlan láncozatát fogjuk abban fölfedezni, melyet hasonló föld és néprajzi viszonyok, hasonló történeti események és politikai constellatiók másutt is előidéztek: hanem az mitsem vesz el a kérdés fontosságából s érdekéből, sőt inkább arra szolgál, hogy ama természeti törvényekből, melyek szerint Oroszország hatalma napjainkig kifejlődött, annak további esetleges kiterjedésére is következtetést vonhassunk. A mit kellőleg meg nem vizsgálunk, azt nem is vitathatjuk meg alaposan, és a hol az alapos ismeret hiányzik, ott a tudatlanság is gyorsan harapódzik el. Pedig úgy találjuk, hogy Oroszország óriási növekedését, mivel az anélkül, hogy a sensatiót hajhászó közönség idegeit csiklandozta volna, nem hirtelen, hanem csak lassanként vált ténynyé, vagy nem kísérték eléggé figyelemmel, vagy pedig nagyon is elbámultak felette — elég az hozzá, hogy azt legtöbbnyire teljesen téves okoknak tulajdonítják. S mégis mily természetesnek tűnik fel az eredmény, ha ez egész műve-

letnek egyes tényezőit szemügyre vesszük; ha látjuk, hogy az orosz törekvéseknek szükségképen mennyire kedvezők voltak s lesznek a jövőben is a földrajzi fekvés, a társadalmi és politikai viszonyok.

Földrajzi fekvésénél fogva az orosz nagyfejedelemség, mint a Volga és Dnieper között elterülő belföld ura, — a mely folyamokon hóditási menetek alkalmával könnyen juthatott lefelé — legkedvezőbben volt képesítve arra, hogy határait azon apróbb népségek rovasára, melyek azt környezték, s vad, erőszakoskodó életmódjuk által a legtöbb zavart előidéztek, mindinkább kiszélesítse. — Ily terület birtokában, mely küszöböt képez Európa és Ázsia között, a kedvező pillanatokra leskelődni e két világrészben igen könnyű és veszélytelen vállalat volt. Az első lépések a hatalom terjesztésére csak kezdetben Ázsia felé történtek, mert csakis azon háborúk és rablómenetek által, melyeket az orosz nagyfejedelmek az Ural vidékére, a Volga mentében s a kaspi tenger partjai felé irányoztak, volt lerakható az a biztos alap, melyen aztán később Nagy Péter czár Európa s különösen Svéd- és Lengyelország elleni föllépésekor lábait megvetheté. E taktikát, hogy t. i. Európában nyugodjanak, míg Ázsiában hadakoznak, vagy megfordítva, ez idő óta a későbbi czárok is majd mindig követték. Daczára minden rossz és uttalan közlekedési eszközöknek, az egyik világrészben szerzett előnyöket mindig értékesíteni tudták a másikban s valamiképen jelenleg a népek önmagok segítik egymást kölcsönösen szabadságuk elvesztésében Oroszország vezetése alatt, épen úgy akkor is könnyű volt az egyik vidéken szerzett területi vívmányokat egy másikon teendő új hóditásokra felhasználni.

A mi pedig a társadalmi viszonyokat illeti,

e tekintetben Oroszország szellemileg európai alkotásu lenne, de testileg ázsiai lényegű, vagy hogy valóságosabban fejezzem ki magamat: Az értültség, a hivatalnok-kaszt vagyis uralkodó osztály, melynek élén az uralkodóház áll. csak birna az európai műveltségnek némi színezetével és a nyugoti szellem némileg megérintette őket; hanem a nagy tömeg valódi ázsiai bordába van szöve s a megkétszerezett igyekezet daczára is, melylyel a kettős kereszthez ragaszkodnak, egy árva hajszálkülönbség sincsen köztük s Ázsia buddhistái és mohamedánjai között, sőt mindazon hibákban és bűnökben, melyeket a keletieknek szemére vetünk, szászorta inkább meg vannak rögződve, mint emezek. Csoválhatjuk-e tehát, ha oly heterogen szellemi erők összeolvadásából, mint kelet és nyugotéi, oly tényezők állottak elő, milyenekkel sehol s a világtörténet egyetlen korszakában sem találkozunk?

Az európai szellem tudvalevőleg kitartás, lankadhatatlan erőfeszítés, férfias föllépés s a saját erejében helyezett önbizalom bizonyos foka által tűnik ki; az ázsiai ellenben vakon engedi át magát a sors végzéseinek, és fanatismustól vezéreltetve, buzgalma, erélye néha szalmalángokban tör a magasba, de idegeinek a tulfeszültség következtében könnyen bekövetkező ellankadása tudatában ravaszshoz és gyáva aláztossághoz kénytelen folyamodni. A hol a különböző műveltségi fokozatokon alapuló eme jelenségek egyesülve lépnek föl, ellentétességök daczára is kölcsönös támogatással képesek egymás kezére dolgozni.

A fanatizmus a kitartásban igen jó segítő társra lelt; hol az európai erély mit sem képes kieszközölni, ott az ázsiai ravaszshoz állítják csatasikra. s ha valamikor sikerült is Oroszországot rászedni, azonnal kész

volt az ázsiai bünt egész indignatióval becsimélni, s merev, szilárd, egyenes európai életmódjára hivatkozni. Hisz csak az orosz államélet történetét s diplomatáinak működését kell ismernünk, s azonnal be fogjuk látni, hogy ez a nézet- és eszme-amalgamatio elejétől fogva mily bámulatos szolgálatokat tőn. — Nem kevésbé valószínű foganatosak. Oroszország eme társadalmi viszonyai azon elemekkel szemben is, melyekkel Ázsiában küzdenie kellett Oroszországnak itt leginkább az iszlammal és a buddhizmussal volt dolga, e kettőnek pedig Krisztust követő, noha meglehetősen elferdített és tisztátalan tanával mégis jóval felette állott, s azonkívül az említett két vallás mindig vad antagonizmussal állott s áll maig is szemben egymással annyira, hogy közös működésre még ott sem lehetne gondolni, hol azt a helyi viszonyok lehetőségessé tennék, sőt parancsolnák is. Az országok, melyekben e vallási surlódások uralkodnak, ezek által államilag betegek vagy már meg is vannak halva; ellenben az ázsiai Oroszország Európával való szoros érintkezése következtében s uralkodóinak egyéni előnyei által már még a mult században meggyógyult bensőleg, mert az ázsiai gondolkozásmód színezetét a kormány csakis külsőleg tartotta meg, hogy, ha szükség lesz rá, az ázsiai vetélytársakkal annál könnyebben fraternizálhasson.

S vajjon Oroszországnak állami viszonyai nem voltak-e eleitől fogva különösen alkalmasok céljainak előmozdítására?

Mikor Oroszország hódítási vágyaival s terjeszkedési terveivel föllépett, Európában és Ázsiában oly kisserűnek és jelentéktelennek tekintették, műveltségi állapota az európaiak és ázsiaiak szemében oly barbar és vad volt, az ország és annak segélyforrásai oly tekin-

télytelenek voltak, hogy nagyhatalmi hányavetiségét inkább kigunyolták és kinevették, hogy sem féltek volna tőle. Az orosz nemzeti szokásokat és az orosz műveltséget a múlt század elején nemcsak a Moszkvában járt európai diplomaták és mások gyalázzák és szidalmazták uton-utfélen, de sőt az orosz követeket alacsony műveltségi állapotuk miatt még az iszfaháni udvarnál is a nomád kurdokkal és turkománokkal tették egy kategóriába. Szomszédaikhoz körülbelül abban a viszonyban állottak, melyben a durva makedoniak a finom atheneiekhez és e körülmény valóban igen könnyűvé is tette egy Nagy Péternek és II. Katalinnak egy Nagy Sándor szerepének elvállalását.

Oroszország a szigorú autocratico-despoticus kormányformát, melyet jelentékeny hatalmi kifejlődésének elsőrendű tényezőjéül kell tekintenünk, Európában legtovább megtartotta — oly autocratia volt ez, a mely még magában Ázsiában sem lehetett sehol találni s a mely hódításokra, önző tervek kivitelére sokkal alkalmasabb volt, mint bárminő constitutionalismuson, felelősségen, vagy a nép akaratán alapuló alkotmányos kormány. Senki sem fogja már ma kétségbe vonni, hogy egy szabadelvű kormánynak sokkal könnyebb saját országát boldogítani és fölvirágoztatni, mint a nemzet vagyónát hódításokra és más népek leigázására fordítani, bármennyire sarkallhatná is ez a dicsvágyat. Anglia gyarmatai birtokához kalandozni szerető hajlama, lakóinak kereskedői szelleme és abbeli vágya által jutott, hogy idegen népeket civilisálhasson; Oroszországot ellenben mindenütt ázsiai hódításvágy, s minél nagyobb földbirtokok utáni fékezhetetlen éhsége ösztönzé. Angliában a szigorúan szabadelvű párt ma már nagyon ráunt a gyarmatokra, s esze ágában sincsen anglicizálásra

gondolni, s örömet visszarántának azt a járszalagot, melyen Ázsiának, Amerikának és Ausztraliának annyi kiskorú népe járni tanul; míg a Néva melletti uralkodók, a helyett, hogy az orosz nép nagy tömegeit a műveltségnek egészen alacsony fokáról fölemelnék, s a föld jövedelmét az ország hasznára értékesítenék, mindig új birtokok után epednek, alattvalóik létszámát új milliókkal igyekeznek szaporítani, kiket azután az elvesztett függetlenségért az orosz műveltséggel remélnék kárpótolhatni.

Az említett háromszoros előnyök azok, melyek Oroszországot, mely fölött azonkívül még a szerencse csillaga is mosolygott, jelenlegi nagyságára segítették.

A történelmi viszonyok továbbá, Európa gondatlan hanyagsága és apró-cseprő czivódásai által is előmozdítva, nagy csöndben még ma is folytonosan dolgozik terjeszkedési művén, még pedig oly nagy erélylyel, mintha e működését csak tegnap kezdette volna meg. De legnevezetesebb az, hogy mind e bámulatos hatalom és imponáló nagyság még eddigelé sem az elbizakodást, sem erejének tulbecslését, vagy önmagának bámálós csodálását nem kelté föl benne, mely pedig nemzeteket épen úgy, mint egyeseket azonnal el szokott ragadni a szerencse mámorában. Igaz ugyan, hogy a pétervári kabinet néha szilárd és fenyegető hangon tartott bocsát világgá, de azért nem gátolja őt abban, hogy óvatosan, mondhatnók félénken, vissza ne húzódjék, mihelyest valamely ártalmas ellenpolitikának csak a legtávolabb részét is észreveszi. Mert bármennyire meg vannak is győződve némelyek hogy az orosz hatalom féktelen áradata mindenüvé akadálytalanul elgomolyoghat, mindazáltal az orosz politikusok egészen

másképpen gondolkoznak. Ma épen úgy, mint ezelőtt 200 évvel, a koronként előtűnedező Mencsikoff-féle lovagsizmák daczára is, egyedül csupán csak a nagy előrelátással és mérséklettel, a ritka vigyázattal és tapintattal működő politikusok józan magatartása volt az, mely a szomszédokat a biztonságnak álmába elringatá. Ezek az ázsiai képmutatás titkaiba nem lévén beavatva, az oroszok hódítási dühét gyakran abbeli nemes vágyuknak nézték, mely szerint embereket akarnak boldogítani, a ravasz előrelátást gyakran őszinte mérsékelt-ségnek s nagylelkűségnek tekintették; per fas vagy nefas utján véghez vitt cselekvényeket, mivel azok többnyire ázsiaik és ugynevezett barbarok ellen lőnek elkövetve, keresztyénileg igazságosaknak nyilvánítottak — és így az egyes szemfényvesztés egészen a mai napig szerencsésen sikerült. Ezt az oroszok valószínűleg jó sokáig folytatták volna, ha a régóta rettegett s eddigelé oly gondosan elkerült összeütközés valamely európai hatalommal Ázsiában egy új politika szükségességét nem idézte volna elő. — Oroszországnak rövid idő múlva nem annyira ázsiaiakkal, mint inkább európaiakkal gyűl meg a baja Ázsiában; a hatalmas vetélkedési harc, bármennyire kételkedik is azon Európa — szégyenlené bevallani elkövetett hibáját — előbb-utóbb, de mulhatlanul meg fog vivotni. Nem ugyan magasztos, de mindenesetre roppant fontos látvány leend az; s minthogy előleges tájékozás végett az orosz hatalmi állás helyes és pontos ismeretére nélkülözhetetlen szükségünk van, kísértsük meg, a viselt dolgoknak történeti folyamára egy futó pillantást vetve, annak képét röviden, de természetihven lerajzolni s mivel az orosz határvonalon nyugottól kelet felé szándékozunk végig utazni, kezdjük mindjárt Törökországnál

II.

Habár a tartományok, melyeket Oroszország a török császárságtól I. Péter óta elfoglalt, aránylag véve nem oly nagyok is, mindazáltal a moralis érték szempontjából nézve a dolgot, mégis optima spolia-iként tekinthetjük azokat annak a zsákmánynak, melyhez Oroszország az Iszlam ellen folytatott háborui folyamában jutott. — Abban a perczen, mikor a moszkovita kettős kereszt a Pruthnál, a Dniepernél s az Azovi tenger partjainál az izlam félhold felett diadalmaskodni kezdett, ugyanakkor kezdődött meg határozottan a több mint fél Ázsia felett elnyerendő egyeduralomérti küzdelem is. A mint látszik, a hadakozó felek egyike sem birt még akkor a netaláni nyereség vagy veszteség nagy horderejének kellő tudatával, egyik sem gyanítá, hogy itt kezdetről és végről van szó, — s pedig mégis úgy volt. — A bagdadi khalifaság megbukásával az Iszlám törvényszerű fejt s Timur halála óta a törökség vezető főnökét veszíté el. A nemzetiség Ázsiában mindig alája volt rendelve a vallásnak s mikor II. Szelim Toman bey legyőzése után Egyiptomban egy merész ugrással a khalifaság trónjára küzdé fel magát, az Ozman család uralkodói azt hitték, hogy az egyik főhatalomnak állandó megszilárdítása által a másiknak is birtokába juthatnak. A Boszporusz partjain tényleg az összes törökség egyesítésére s így a felettük való uralomra sohasem törekedtek; mi pedig oly hiba, melyet annál is inkább lehet kárhozatni, ha fontolóra vesszük, hogy mennyivel hasznosabb lett volna, ha a keleti Európa feldulására pazarolt erőt inkább egy nagy török hatalom consolidálására fordítják vala, mely

Khina belsejétől egészen a' Balkánig terjedett volna. Hanem az ozmanlik ismeretes tunyasága daczára is a törökök nagy családjánál mindig bizonyos szellemi öszszetartás volt észrevehető. Éljen bár nemez sátrai alatt Közép-Ázsia sivatagain, avagy khinai felsőség alatt a Thienshan hegység völgyeiben, legyen bár turkoman, kirgiz avagy özbek, a török mindik büszke vala testvé-rére, az osmanlira, ki a távol, dazdag és művelt Rum-ban (Nyugot) népeket igaz le, kincseket hódít meg, magának hazát alapított, és ami előttük legtöbbet érő volt, a khalifaság elnyerése által a legfőbb vallási (papi) méltóságot szerzé meg magának. A rokonszeuv ennél-fogva mindig megvolt. A mit tehát az álmos efendik a gyönyörű héthalmu városban elmulasztottak, azt egy későbbi nemzedék könnyen helyrehozhatta volna. De mióta azon vereségek hire terjedni kezdett, melyeket a török khalifa erősnek vélt seregei a megvetett urusz fegyvereitől szenvedtek, csakhamar vége lett az ozmán-lik nemzeti rokonszeuvének is. Első mozzanata volt ez ama harcznak, melyből egy keresztyén mint az Iszlam uralkodója, egy orosz mint a nagy török népcsalád védelmezője fog győzelmesen kiemelkedni. Mert, valamint hogy Oroszország, mely ma már a tatároknak, noga-joknak, bashkiroknak, kirgizeknek, csuvasoknak annyi áltai népeknek, özbegeknek, turkománoknak és azer-beidsániaknak parancsol, mely Damokles-kardját már is az ozmanlik feje felett függteti, s ezenfelül az egész finn-ugor törzset is uralkodói pálczája alá hajtotta, kétségte-lenül az egész turáni népcsalád urává lett, mert csak a khinaiak keleten és a magyarok nyugoton, mindket-ten ölelő karjainak közvetlen közelében hiányoznak még a boldogítottak rokoni köréből: épen ugy ma már az othodox uralkodók a Néva partjánál az egész iszlam-

nak is legveszélyesebb s legelkeseredettebb el'enségeiként ismertetnek, sőt ama tátongó sebek is, melyeket Mohammed tana egykor a Komnenek alatt a görög egyházon ütött. nem sokára halálos csapással lesznek az izlamon megboszulva a Romanoffok zászlói alatt.

A két vetélytárs között folyó eme küzdelem kétséges kimenetelénél nem kevésbé érdekes annak a kezdete is. Itt egy a nagyság zenithjéről óriási léptekkel lefelé haladó dynastia, egy dicsőségtől elkényeztetett és a szerencse által elpuhitott hadseregre támaszkodva, ott pedig egy üdén felcsirázó, életerőtől duzzadó uralkodó-család, mely egy vakon engedelmeskedő s az északi égalj szigorához keményült csapat hűségére támaszkodott. Mig az egyik uralkodó a kormányzás gondjait a hárem-nyugalom puha párnáinak redőiben igyekezett feledni, addig a másik nejjével együtt egy hadsereg élén állott, melylyel annak éhségét, szomjuságát s a háboru minden veszedelmét megosztá IIa cz nem így történik, és III. Ahmed ellene példáját utánozza, akkor nagy Péter, neje és hadserege, mely körülvéve, meggyengülve és kiéhezve volt, az 1711-iki nevezetes hadjáratkor a fővezérséggel megbizott Baltadzsi Mehemmed pasának, e nyomorult háremszolgának kezei közül bizonyára nem lett volna képes oly könnyü szerrel kimenekülni. De már kezdetben mindjárt kitűnt a két vetélytárs közötti hatalmas különbség. A megvesztegetett nagyvezir a fulkseni egyezmény ura és nemzete legnagyobb ellenességét a legfenyegetőbb veszélyből szabálitá ki a legnagyobb düh daczára is, melylyel XII. Károly fellépett, kinek sikerült ugyan sarkantyujával a nagyvezir kaftánját széttépni, de nem az egyezményt. Nagy Péter beleegyezett, hogy a keleti kereskedelem tekintetében oly kívánatos Taganrog és Azoff kikötő-

helyeket egy időre átengedje, hogy aztán e veszteségekért a szultán legközelebbi mohammedán szomszédjain, a perzsákon vegyen kárpótlást magának. A janicsárok a Pruth partjairól a Boszporus melletti császári lakba tértek vissza, mindenfelé fenhangon hirdetve, hogy mily kegyetlenül megdolgozzák a hitetlen moszkovita kutyákat.

Amint látszik, Péter igen rosszul számított, mikor egyfelől az ugyan sülyedő félben levő, de azért nála még mindig erősebb Törökország hatalmát hihetőleg épen abban a mértékben kicsinylette, a melyben másfelől a porta keresztény alattvalóinak orosz sympathiáit igen is tulbecsülte.

Annak a nagy eszmének, hogy a Fekete tengeren korlátlan urak lehessenek, orosz részről igen kellemetlen pausát kellett szenvednie, oly pausát, mely alatt a két hatalom között soha sem került a dolog barátságos érzelmek kicserélésére, de annál többször czivódásokra, mig aztán a porta, e már akkor tájban sörénytelen béna oroszlan, Oroszországnak Lengyelországban tett tulkapásai által nyugtalanittatva, 1769-ben ismét fegyvert ragadott s magát amaz öt évig tartó szerencsétlen háboruba keveré, mely számára a kücsük-kainardse-i béke keserü gyümölcsseit termé meg.

E békekötésben Oroszország azt a jogot nyerte, hogy a Fekete tengeren szabadonjárhatott, a Boszporuson átmehetett s a már előbb átengedett Taganrogon és Azoffon kívül még az azoffi tenger déli kulcsát is elnyeré, t. i. a keresi és kilburnui várakat. De II. Katalin még ezzel sem elégedett meg. A fáradhatatlan és telhetetlen orosz diplomatia elejétől fogva megszokta volt, hogy a közvetlen előnyök mellett, melyeket az ellenségtől nyert, mindig oly álláspontot is szerezhessen

magának, melyről aztán később occasione data újabb hódítások gyümölcseit szedhesse be. Így történt az is, hogy a kücsük-kainardsei egyezményben a portától a Krim feletti véduralom (souverainitás) joga elvétetett, hogy aztán a védtelen felé az orosz politika szokott módja szerint a segély rózsás kezét nyujthassa, mely azonban csakhamar a leigázás vas karjává fog átváltozni. Oroszország, mely birodalma déli határait egész a Fekete tengerig akarná előtolni, megtámadásait a nyugoton kezdé s rendszeresen hatolt előre kelet felé. Bessarábiától kezdve egészen az azoffi tenger keleti partjáig anélkül is minden oroszszá lett már, miként maradhatott volna tehát a krimi félsziget, mely mint egy eperfalevél száránál fogva orosz kontinensen függött, — magánosan töröknek?

A Krim vagy Kirim (= egy darab föld) miként azt a törökök nevezik, Dzsengiz-khánnak, de még inkább Timurnak hódítási hadmenetei által tudvalevőleg a török nép ama részének jutott kezei közé, mely magát megkülönböztetőleg tatárnak nevezi, — oly név, melyet mi oly törökökre is szoktunk ruházni, kik azt soha sem hallották. E zömök, szélesvállu törökök vadul forgo apró szemeikkel, kisdéd, hanem tüzes lovaikon a közel Európát, s különösen Magyar- és Erdélyországot nem egy kellemetlen látogatással tisztelték meg. A timuridák bukása után a porta védhatalma alá kerülve, ez utóbbi őket Magyarhon elleni hadjárataiban legtöbbnyire romboló és pusztító előcsapatul használta fel. E szolgálat tetszett is nekik, mert ameddig őket a porta a Duna és Tisza gazdag vidékeire rabolni és pusztítani küldhette, addig az uralkodó Girai-k is megadták a nagyuri fermánoknak az illő tiszteletet, s hűségök a Boszporus melletti törzs- és hitrokon uralkodók iránt

rendületlenül állott. De mikor Törökországnak nem volt alkalma őket foglalkodtatni, mikor Magyarországnak az ottomán hatalom véglegesen tönkre jutott, s Bessarabiában sőt az Euxinus egész északi parthosszábag is Oroszország által kétes helyzetbe jutott: akkor a barátság kettős köteléke is mind jobban-jobban meglazult a stambuli szultánok és krimi khánok között. E közben Oroszország se mulasztotta el a határozatlanságban tétovázó khánoknak jóakarata fényes bizonyosságait adni, hiszen ő mindig csak a szegény elhagyatott népek sorsa miatt aggódott, s csakis a zsoldosbért kellett magasabbra verni, hogy az uralkodó osztályt magához vonja. Legelőször is a különben eszélyes Sahin girai khán hasonlott meg a tomani Ottomán kormányzóval; az egyenetlenség szikráit gyorsan a háboru lángjává tudták lobbantani és Oroszország, mely segítségül az országba sietett, hódítóként marad meg abban, de minthogy az egyszer fellázadott tatárok fölzaklatott fanatismusát nem lehetett egykönnyen lecsillapítani, kénytelenek voltak az ország birtokát több, mint 30,000 lélek lemészárlása által biztosítani magoknak. Igaz, hogy e hallatlan kegyetlenségü tény Konstantinápolyban irtózatot gerjesztett s roppant jajveszékelést csaptak a Krim bekebelezése ellen, de egy Katalin hatalomszavának mégis kénytelenek voltak alávetni magukat, s Törökországnak minden hadikészülődése daczára se maradt egyéb hátra, mint Franciaország közbejárása folytán Oroszországgal kibékülni, s egy Konstantinápolyban 1784-ben aláírt egyességben az orosz uralmat a Krim a Taman szigete, s a Kuban vidékének nagy része fölött elismerni.

Ha már az orosz fegyverek eredménye a szultán tényleges hatalmában állott tartományokkal szemben

oly könnyű és teljes volt, hogy tudtak volna ellentállni, ama vallás, nyelv és szokások tekintetében annyira különböző nemzetek, melyek mint valami népzagyvalék déli Oroszország lakott részéről egészen a Kaukasz hegylánczolatáig tartozkodának, s melyek időről időre, hol a szultán, hol a czár, hol pedig a persa shah hatalmát ismervén el, épen annyira nem sejtették a fenyegető veszedelmet, mint a mennyire képtelenek voltak a közös ellentállásra.

A porta, mely a két tenger közt fekvő hegyes belföld szembetünő fontosságát jó eleve átlátta, egy bizonyos Ferrukh pasa kiküldése által — miként Dseved Efendi történész írja — ki a cserkeszek között az Izlamot vala terjesztendő, az orosz propagandát megelőzte, de részint a kitartás hiánya, részint másnemű foglalkozások is arra a kedvezőtlen eredményre vezettek, hogy a török felsőség itt még annyira sem volt képes lábra kapni, mint az Ozmanidak óriási birodalmának más pontjain. S mikor aztán az orosz megtámadások válságos percei megérkeztek, a porta nem csak hogy semmi segílyt nem nyujthatott, de sőt inkább ama sűrű vereségek által, melyeket ő maga szenvedett, elkedvetlenítőleg és erkölestelenítőleg hatott a szabadságért epedő de védtelen s természetüknél fogva barbar hegyilakókra is. Az orosz birodalomnak ez irányban való terjeszkedése tehát igen könnyen volt eszközölhető s már 1776-ban a Fekete tengertől kezdve a Kaspi tengerig majdnem 30 erőd építettett föl, melyek, minthogy ellenséges terület közepette állottak, nem annyira a remélhető birtokok védvonalául, mint inkább azon hatalom véderődeiül szolgáltak, mely alig száz évvel azután korlátlan uralkodóként lépett ott fel. Itt egészen fölösleges volt az egyenetlenség magvait széthinteni, mert a villongás

burjána már ugy is régóta buján tenyészett. Oroszországnak itt csak a vasallokat kellett esküszegésre birni saját véduraik ellen, hogy az ottani viszonyokat oly khaoszszá tegye és oly zürzavarba hozza, mely céljainak leginkább megfelélt. Az első csalétket, melyet a keresztyéni szeretet zsirjával kentek be, igen ügyesen dobták oda Georgia, Imrethia és Mingrelia keresztyén fejedelmeinek. Az első, kinek nyalakodni vágyó szájpadlását az orosz cselszövény horga fölszakgatá Heraclius, Georgia uralkodója volt: őt csakhamar követé a másik két szomszéd is ; Oroszország a maga Kaukázuson tuli politikája számára a tért már megegyengeté ; de nem oly könnyü volt ám a siker a Kaukásnszon innen, hol a zárvonat mögött a harcziás, mohammedán fanatizmustól s fékezhetlen szabadságszeretettől egyaránt lelkesített cserkeszekkel lezghiekkel, abchazokkal, avarokkal, s más Kubán és Terek-melléki népségekkel volt baja. Itt oly harcztot kellett elfogadnia, melynek végét nem lehetett előre látni, oly országot meghódítania, melyuek meredek és magas hegységek által behintett területét nyomról nyomra, lépésről lépésre kellett elfoglalni, és oly népet leigáznia, melynél majd minden egyes egyénnel külön harcztot kellett vivni.

Kemény próba volt ez Oroszországra nézve, s mindazáltal ezt is győzelmesen állotta ki. Mindazon sorscsapásoknak, melyek a növekvő birodalmat érték s mindazon gyakori és hosszas háboruknak közepette, melyeket két világrészben vivnia kellett, daczára pénzben és katonaságban szenvedett égető szükségének, daczára mindenféle társadalmi és politikai zavaroknak, Oroszország egy perezig sem szünt meg jövendő politikájának irányát egész figyelmével a Kaukázus felé

fordítani. Az előre vázolt tervtől egy hajszálnyira sem tértek el, míg végre aztán a példátlan szívósság, kitarítás csakugyan elvevé jutalmát.

Tudvalevőleg a lezghiek vagy deghesztániak a Kaukaszus keletén, s a cserkeszek annak nyugati felén voltak azok, a kik az orosz uralkodásnak legtovább ellenálltak, időnkinti kicsapásaik által a közlekedést veszélyeztették, s az orosz érdekeknek hatalmas védbástya-ként állottak útjában. Igaz ugyan, hogy a bátorság és vitézség egyiknél sem hiányzott, az Oroszország ellen több mint egy századon át folytonosan táplált gyűlölet még a nőknek és öregeknek is kezébe nyomá a kétélű kamát, de mindazáltal ők elejétől fogva belülről úgy, mint kívülről mégis csak egyedül és elhagyottan állottak. S minthogy védürok, a konstantinápolyi szultán, fegyverrel, pénzzel és tanácssal nem támogató őket oly gyakran, mint ezt a keresztény uralkodók a hason körülmények között élő montenegróiakkal teszik, előbb vagy utóbb, — de bukniok kellett. S csakis akkor nyújtott a porta némi segílyt a lengyel és magyar menekültek tanácsára mind az utolsó krimi hadjárat alatt, mind pedig azután a harczoló hegyilakóknak, mikor azok már végvonaglásaikban fektüdtek. A fegyver- és lőszerküldemények bizonyára kevesebbek voltak, mint az aranyporral behintett fermánok, melyekkel azelőtt a cserkeszeket Konstantinápolyból buzdítani szokták, de a segítség részint igen gyöngge, részint igen késő volt, s mégis Labanoff herczeg, a Boszporus melletti orosz követ a portával egy régebben fölfedezett és Circassia partjaira szánt titkos fegyverszállitmányért perlekedett azalatt, míg Bariatinsky herczeg Samyl a kaukaszusi védvonal keleti részét Gunib várának átadása által légbe röpité.

A Daghesztán elleni harc czal vége lett az egész dolognak, és Cserkeszország sorsa előre látható volt. E nyugati, a Feketetenger keleti parjaira támaszkodó rész az orosz politika figyelmét már jóval azelőtt magára vonta. Itt azt a humanus ürügyet használták, hogy az utálatos rabszolgakereskedésnek akarnak gátot vetni, és így Európa elismerését kiérdemelni. Minthogy pedig Cserkeszország meredek partjain kikötők nincsenek, természetesen kénytelenek voltak előbb egy délibb álláspontot elfoglalni, mire a már 1819-ben elfoglalt Poti legalkalmasabb volt; mindazáltal a zsákmányt még sem lehetett oly könnyedén elkaparítani. Cserkeszországot ugyanis csak akkor lehetett elfoglalni, ha már Daghesztán elestével az oroszoknak időközben tetemes erőre szaporodott kaukazusi hadserge a fekete és kaspi tenger közt elterülő belföldön az addigiken (Addigi = így nevezik magukat a cserkeszek) semmiféle más ellenséggel többé nem kénytelen bibelődni, s annak leverésére a nyert előnyök felett érzett örömnök mámorában egyesült erővel indulhat ki. Háromszoros, t. i. északi, keleti és déli irányból megrohanva, völgyeik- és hegységeikből, melyeket évszázadokon át védelmeztek, most lépésről-lépésre a tenger felé szorítottak. Nehány elhírhettebb törzsnek semmi feltétel alatt nem akarták megadni az orosz rabszolgajogot, s úgy látszott, mintha valóban azzal a kegyetlen eszmével tépelődtek volna, hogy őket mint valami gyámoltalan patkányserget az Euxinus sötét hullámaiba fulaszszák, mikor aztán végre a szultán kormánya elhatározta néhány gyarló járművet küldeni segélyökre, melyek e szerencsétleneket minden vagyon nélkül, majdnem anyaszült meztelenül török birtokra szállíták. A porta humanitástól s a jövő politikájától lelkesülten, a cserkeszekkel az ottomán

birodalomnak rajáhtól sürüen lakott vidékei- akarta behinteni, de csakis a temetüket népesíthették be velök, s mikor öket a kiküldött efendik anyakönyvileg be akarták jegyezni, akkor már az éhhalál és cholera gyilkoló angyala a Dobrudzsában és Trebizond környékén nagyobb részint a maga jegyzőkönyvébe ígtatá be be öket. Említésre méltó még, hogy a számüzött cserkeszek első szállitmánya Trebizond kikötőjében azzal a hajóval találkozott, melyen lengyel menekültek a forradalmi bizottmánytól kiküldetve a szorongatott hegyi lakóknak fegyvereket akartak vinni. Nehány héttel előbb talán használhattak volna valamit, de most már kenyérre s nem aczélra volt szükségök. Uj bizonyíték arra nézve, hogy egyedül Oroszország az egyetlen hatalom, mely a kedvező alkalmat soha sem szalasztja el. Hányan vehetnének oktatást e tekintetben tőle!

III.

A mérsékelttség tudvalevőleg oly erény, mely hódítóknak csak ritkán található, Oroszország pedig soha sem ismerte. Nem elégedvén meg Bessarábiának, a Krimnek, az azowi tengernek és partvidékének birtozával, mely ma már az Európával és Amerikával folytatott gabonakereskedés főpiaczává nőtte ki magát, továbbá egész Circassiával s Mingrelia egy részével, melyeket mind az ozmanlik uralma és befolyása alól vontak el, — a néva-parti urak mindig ujult erővel és buzgalommal törekedtek a törökök végleges merontá-

sára Európában s Ázsiában, s velök született szívósságuk következtében e czéljokat el is érték volna tökéletesen, ha időközben a mindig előre törekvő korszellem Európában annyi mindent meg nem változtatott, s oly sokaknak, és így az oroszoknak is, zavarólag utját nem átlotta volna. A múlt század végeig az európai nagyhatalmak az ázsiai orosz politikát vagy nem méltatták eléggé figyelemre, mivel a nagy távolság és terhes közlekedés következtében Ázsiáról s még Oroszországról is a lehető leghomályosabb tudósításokkal bírtak. vagy pedig — középkori reminiscenciákhoz ragaszkodva — még ujjongtak örömlükben a veszedelmen, mely a keresztényellenes törököket érte el annyira miszerint nem lehet csodálkoznunk, ha az igaz hívő Oroszország elhitette magával, hogy ő van hivatva a kereszténység elleneineinek kiirtására, s e vallási humbug árnyékában igen jól érezte magát. A butaság e sremfényvesztő játékát a 19-ik század fényes napvilága mellett igen természetesen sokáig nem lehetett üzni, s európai kabinetjeink akarva nem akarva utoljára mégis kénytelenek voltak belátni, hogy a török kereszténység e kien-gesztelhetetlen ellensége, ki hármas istenségünket sehogy sem akarja elismerni, szomszédnak mégis csak megmaradhatna mellettük, és hogy hatalmának szétrombolása, melyre az orosz nagyravágyás egy igenis óriási épületet óhajtana emelni. a mi érdekeinkre nézve talán még sem igen volna valami nagyon előnyös.

Már a bécsi congressuson is nyilvánulni kezdett az az óhaj, hogy az ottomán császárság sérthetlenségét illető elvnek elismerése által egy kissé elrontták az oroszok abbéli kedvét hogy Törökországot ezentul is mindegyre csak meg-megtámadja. A verouai congres-

suson megadták a szultánnak azt a jogot, hogy mindenemű beavatkozást saját belügyeibe határozottan visszautasithasson. És az aláírt nagyhatalmak a szt.-pétervári udvar cselszövényei által későbbben mégis annyira engedék magukat vezettetni, hogy ama szláv-albán korcsfajnak, mely magát görög nemzetnek nevezi, törvényes uralkodója elleni lázadásakor segítségére mentek, s így Dél-Európa egyik legszebb részét annak az anarchiának és barbarismusnak dobták oda zsákmánnyul, mely az egykori török tartományban, Moreában a Nouvelle-Grèce kormánya óta uralkodik. — Különben ez nem is csoda, mert abban az időben, mikor még Európa és Szyra között nem közlekedtek gőzösök, egy rakás szobatudós, kiknél a practikus józan ész mindig és mindenkor hiányzott, a lelkesült fiatalságból igen könnyű szerrel nevelhetett philhelléneket; de ma, mikor a régi Hellas romjai oly közel jöttek hozzánk, s a törökök és görögök közt egy helyes párhuzam vonásai lehetőségessé teszik, az európai, bármennyire lelkesüljön a classikus hajdankorért, bizonyára sokkal hamarább lesz philoturk, mint philhellén, s bizonyára a diplomatia sem fog többé oly vastag hibákat elkövetni, mint akkor, mikor még az uralkodóházak és nem a népek politikája volt hangadó.

Görögország volt az utolsó falat, melyet Oroszország, közvetve vagy közvetlenül, az mindegy, a törököktől elragadott, mert Anapának és Potinak, valamint a Dána torkolatának is későbbi meghódítását I. Miklós czár alatt csakis visszafoglalásnak tekinthetjük. Az egyesült tengeri ütközet Navarinnál utolsó mesterfogásnak vehető, melyben a kereszt, mint olyan a félholddal harczolva megjelent; ez időtől fogva már az ottomán császárság integritását illető fenebb említett

elv kezdett erősebb gyökeret verni, és Oroszország. melynek meg kellett győződnie ama szomorú valóságról, hogy keresztény apostoli hatalmak saját halálos ellenségek a törököt, védelmök alá akarják venni, oly ravasz volt, miszerint anélkül, hogy az európai közvélemény közös akaratának nyíltan ellenállott volna, elke-seredett gyűlölete tárgyának titkon még többet ártott, mint ahogy azt előbb teheté. A meddig a törökországi status quo fentartásának eszméje nem létezett a szt. pétervári udvar politikáját fénylő fegyverekkel és ágyudörgéssel látták fellépni, ma már a cselszövény sima, kétélű kardját és barátságos mosolygásának meg-czukrozott mérget használja. Csak az a komikus az egész dologban, hogy Oroszország e Törökország iránti barátságáért is, melyben pedig sem a török, sem Oroszország, sem pedig senki a föld kerekéségén nem bizik, olyan jól megtudja magának fizettetni. Mert hogy a hünkiár-szkoleszi-i szerződés a Bosporus melletti orosz védőrség számára nem valami kövér honorárium, azt senki sem fogja kétséghe vonni.

Igen, ő Felségéta czárt ez idő óta már igen gyakran lelkesíték a leggyöngédebb érzelmek az ő Boszporus melletti chére frére-je iránt. Miközben teljességgel nem akarják tűrni, hogy Európa többi koronás fői is különösen pártját fogják e — „kedves fivér“-nek, a Néva mellett mindig azon fáradoznak, hogy ama jó tanácsok, melyeket Oroszország az újjá született Törökországnak o-ztogatott, mindig a legjobb akaratuaknak és legőszintébbeknek tűnjenek fel, s a feddés időnkénti élesebb jegyzékei mindig egy oly bőjti predikáció mintája szerint adattak ki, a melyet egyik jó szomszéd a másik irányában magának megengedhet. Szerencséjére Törökországnak az orosz rokonszenvezés e korszaka

csak igen rövid tartamu volt. II. Mahmud halálával egészen kialudt az, s Oroszországnak nem maradt egyéb hátra, mint csak a cselszövények mezején működni, mivel barátságos magatartása nem talált viszhangra s a nyílt ellenségeskedés pedig megint csak arra az eredményre vezethette, a melyre az utolsó krimiai háboru vezetett. A mit Oroszország e cselszövények terén kivitt, épen oly bámulatos, mint a milyen elszomorító, mert az a roskatag állapot, melybe az a török államtestet helyezte s az európai közös érdekeknek nemcsak hogy mit sem használ, de sőt inkább azokra sokkal károsabb befolyást gyakorol, mint azt a legbuzgóbb török-barátok is gyanithatnák.

Ama szerencsétlen véletlen által, hogy Oroszország épen azon egyház hívének vallja magát, melyhez a por a keresztvén alattvalóinak legnagyobb része tartozik, a Névaparti politikusoknak könnyü játék vala, hitfeleiket az idegen mohammedán uralom ellen felbujtogatni s örökös ellenségeskedésre izgatni. Már még Cantemir lázadásakor 1711-ben színre hozta Oroszország e játékot, igen, sőt már majdnem 200 éve, mióta a moldvaiakkal, oláhokkal, szerbekkel, bolgárokkal, görögökkel és örményekkel mindenképen el akarják hitetni, hogy az egyedül idvezítő görög egyház csak akkor fog ismét diadalmasan az ó-Byzáneczba bevonulni, ha a Romanoffok utodai, kiket a Komnenek egyik családi ágának tartanak, székhelyüket nem a Néva, hanem a Boszporus partjain állították fel. A mint már megjegyeztük, a fő szerepet Keleten a vallás viszi, a nemzetiség nem jön számításba, s ezért nem oly csodála os, ha az ottomán birodalomnak még mindig oly tarkabarka vegyüléke a fentebbi jóslás teljesültét várva, csakis a török uralom bukásában látja egyedüli üdvét.

A Törökországból Oroszországba kivándorolt rajáhk számtalan keserű csalódásai, a sokoldalú felvilágosítások az európai utazók és konszultusok részéről, mindazon elnézés meg előjogok, melyekkel a porta kereszttyén alattvalóit a kemény igában tartott mohammedán népeiséggel szemben elkényezteteti — mindezek semmit, épen semmit sem használnak arra, hogy az egyszer már gyökeret vert ábrándos tévhitet elenyéztessék. A kötelék tehát az uralkodó és alattvalói között örökre meg van lazulva, és Törökország, mely egész komolyan a reformok terére szándékozik lépni, czéljainak elérhetésében ma már nem annyira keleti alamuszisága, mint inkább saját kereszttyén alattvalóink ellenállása által van akadályozva. Egyetlen év se mulik el anélkül, hogy orosz részről, vagy egy ugynevezett tudományos expeditiót ne küldenének Törökország európai vagy ázsiai részébe, mely, mely, miként könnyen gondolható, minden egyébbel a világon, csak épen a tudománynyal nem bibelődik. Benschülött és idegen emissáriusok járnak az országban keresztül kasul, hogy a titkos megtámadások gyálázatos mesterségét folytathassák, oly megtámadásokét, melyeknek egy saját ujjászervezésével, teljesen elfoglalt állam ellent nem állhat, s azt tennie nem is volna szabad, mert ellenkező esetben az európai béke megháborításával vádolnák

Felületes szemlélők, a kiknek száma, fájdalom, igen nagy, természetesen azonnal készek a török reformtörekvések eredménytelzségét az Iszlamnak, a keletiek tunya természetének, stb. tulajdonítani, anélkül, hogy Oroszországra, minden Törökországban fogatosítani szándékolt művelődési kísérlet e főfő ellenségére gondolnának.

Pedig az ozmanlikat igazságtalanul vádolják és

fektetik he Európában, mert azt is tekintetbe kellene venni, hogy miként sikerülhessen egy államnak új civilizációt, új gondolkozásmódot és új szokásokat behozni, mikor annak ama nehézségek mellett, melyeket neki a babonaság és butaság útjába gördítenek, még egy rossz lelkű szomszéd szándékos bakafántoskodásával is kénytelen küzdenie? Fájdalom, a korszellemnek minden magasztalt előhaladása daczára is még mindig felette rövidlátók vagyunk arra, hogy a keresztyén, soisdisant európai Oroszországot egy keleti mohammedán hatalom javára elítéljük, s még magok a porta legőszintébb barátai sem akarják belátni, hogy téves rokonszenvek által az ottomán császárságot csakis a moszkoviták kapzsi céljainak dobják oda áldozatul.

Oroszország Törökországot erkölcsileg legelőbb is a fejedelem ségekben ölte meg, hol egy, az európai műveltség színezetével bemázolt, de alapjában barbár nemzetet Pétervárról több mint 150 évtől fogva a lázongás útjára terelve, s a könnyen megcsalható Európa előtt egy rosszul értelmezett szabadság lobogóját lengetve, ma már nem annyi a a porta zsarnoki tulkapásai ellen, mint inkább egy buja szomszéd ölelgetései ellen kellene védelmezni. Mert bárminő jó véleménynyel viseltessenek is diplomatáink az oláhok honszerelméről, mindazáltal fájdalom, annyi nagyon igaz, hogy rájuk nézve itt mégis csak urat-cserélésről lehet szó! Oláhország földén a szabadság nemes növényének még csak csirái sem fakadtak fel.

Hasonlón a Néva mellől színre hozott játék következtében helyezettett Szerbia is véduraság alá s tétett Törökországnak legelkeseredettebb ellenségévé. A szerbek sokkal nemesebbek mint az oláhok; a honszerlemlről is tisztább fogalmai vannak e patriarchalis

nemzetnek, mint a római birodalm ideszórt telepei ek állítólagos utódai; de a műveltség s művelődési képesség tekintetében még a törököknél is hátrább állanak s okosabban cselekednének, ha nemzeti erejük felhasználása mellett azon lennének, hogy inkább a nyugoti műveltség előőrsei, mintsem az orosz támadó hatalomnak szolgálhassanak. B o l g á r o s z á g b a n, melyet Oroszország az utóbbi évtizedek alatt a porta elleni cselszövényei és gonoszságai tulajdonképeni színteréül szemelt ki magának, eddigelé csak is azért hiányoztak a mesterkedés látható következményei, s csak azért lettünk eddigelé egy question bulgaretől megkimélve, mivel a néptribunokul feltolakodó proletariusok száma még igen csekély s erkölcsileg igen gyöngé arra, hogy az ismeretes segélyre hívást a félhold ellen elkiálthassa. A bolgárok hirhedett forradalmi bizottmánya Bukarestben még nem oly veszélyes, miként az oláh ujságok elhitetni szeretnék; a láng ott még rejtve lappang, de annál veszélyesebb gyuladássá fenyegetődzik kitörni, mivel a bolgárok számra nézve a többi összes népet fölülmulják s mindazon népek között, melyek az ottomán birodalomban laknak, csak ők ruházhatók fel a „legdurvább tömeg“ elnevezéssel. Egy oly népnél, mely magát a részegségnek, lomhaságnak és babonaságnak adta, könnyű volt a czár nevet a Boggal (Isten) azonosítani s Oroszország, mely propagandájától sem pénzt sem fáradságot nem sajnált, munkája gyümölcsét bizonyára tudni fogja értékesíteni. Anélkül tehát, hogy még a bosnyákok, montenegróiak és görögök törökellenes érzületét is említettünk kellene, mely eléggé ismeretes előttünk, senki sem veheti tőlünk rossz néven, ha Oroszországnak Rumeliával szemben foglalt fenyegető állására utalunk, 6.200,000 szlávra, s az ó görög egyház buzgó hiveire

támaszkodva, egy második Diebitsch-Zabalkanszky bajosan fogna még egyszer a Dunáig visszavonulni. Egy perczig sem akarjuk kétségbe vonni, először azt hogy az európai nagyhatalmak az oroszoknak egy illetén experimentumot aligha egykönnyen megengednének, és másodsor azt, hogy Oroszország a törökök utolsó hatalmi erőlködését illetőleg, abban az esetben, ha ő pusztán csak a maga erejére lenne utalva, könnyen a gazda nélkül csinálná meg a számítást. Mindazáltal ez egy hajszalnyit sem változtat az oroszok hatalmi állásán európai Törökországban, — mert — miként a tapasztalás mutatja — a Néva-parti urakat semmiféle reflexiók a legkevésbé sem képesek megijeszteni.

Vagy talán azt hiszik, hogy az ozmanlik hatalma kevésbé lett aláaknázva Ázsiában, abban az Ázsiában melyet ugy szoktak tekinteni, mint a törökök tulajdonképeni hazáját s hatalmuk leendő sulypontját? Hiszen az igaz is; az ázsiai Törökországnak ama részén, mely Bagdádtól a Márvány-tenger partjáig, Karstól egészen Bassoráig terjed, a mohammedánok számra nézve épen annyira tulhatalják a rajáikat, mint a hogy ez megforditva történik európai Törökországban. Szivaz, Kharput és Diarbekir könyékén a kurd, arab és török merészebben hordja fejét, mint a rumeliai igazhivők, de azért az uralkodó faj e külső hetykesége ne vezessen félre bennünket s annál kevésbé szabad e körülménynek minket meggátolni abban, hogy a látszólag csöndes felületen át a helyzet valódi mélyébe hatoljunk. A mint mondtuk, Törökország sebei Ázsiában e perczben nem oly veszélyesek, mint Európában, mert azok inkább csak a politikai elnyomásra szolgálnak Rumeliában de a jövőre nézve azok is csak olyan gyógyithatatlanok, mint a milyen végzetszerűek, mert a mily kevésbé fog

sikerülni a portának az, hogy a szlávok és görögök rokonszenvét bármi nemű engedmények és kiváltságok árán is a maga számára biztosítsa, épen oly kevéssé fogja valaha az örményeknek mostanáig még látszólag szunnyadó nemzeti büszkeségét kiengesztelni. Az örmények, noha atánylag csak igen csekély számmal vannak, mégis legsűrűbben találhatók Anatoliának azon részében, melynek neve maig is Armenia (Örményország). Itt lesik űk, egykori birodalmuk romjai körül tanyázva a boszu kedvező pillanatát, e közben mindig lankadatlanul s kettős irányban dolgozva megszabadulásuk művén. Mig az egyik párt, az orosz protectio előérzetében tulboldogan, voltaképeni megszabadítójaknak csak a czárt ismeri el, az orosz érdekek szolgálatában több buzgósággal működik, mint a hogy magok az oroszok is képesek volnának; az alatt a másik, mely az orosz rokonszenvet csak eszköznek tekinti, azonban titkon szabad, független Armeniára törekszik, már régen fölébresztette, még pedig nagy tapintattal, az évszázadok óta elnyomottak nemzetiiségi érzületét. Az utóbbi párt, mely a gyengébbik, Konstantinápolyban székel, s ama számtalan bankárból áll, kik daczára látszólagos fősévén ségőknek, már nem egyszer juttattak csinos ezerecskéket különböző intézeteknek mint pl. a mechitaristáknak Velenczében, Bécsben az iskoláknak Párisban, s más ilyes törekvéseknek a műveltség előmozdítására. Az előbbi pártnak pedig, mely minden tekintetben az erősebb, központja Etschmiadzinban az örmény patriarcha körül van, ki folytonosan Oroszországban lakik, s alárendeltjei, a neki vakon engedelmeskedő papok által Oroszországnak olyan szolgálatokat tesz, melyeket valóban alig lehetne túlbecsülni. Az örményt, ki szigoruan keleties életmódja által a törökökhöz sokkal

közelebb áll, mint a többi rajálik; az előbbiek nem is gyűlölték s nem is rettegték annyira soha, de épen e vélt barátság alatt leskelődik a mély bosszuérzet az Iszlam ellen, az örmény nemzeti nagyság e szétrombolója ellen minden örmény kebelében, és a czár képét, melyet a szegényebbek réz kopek darabokon, a gazdagabb emlékérmeken magoknál hordanak, épen oly tisztelettel szemléli. mint az üdvözítő képét, s miként az orthodox zsidók Messiásukat, épen úgy várja minden örmény azt a napot, melyen a kereszt uralma a moskoviták által Ázsiában el fog terjedni.

Azt sem szabad felednünk, hogy épen az örmények azok, a kik mint pénzváltók vagy kereskedők, de mindig mint a legvagyonosabbak találhatóak ázsiai Törökország minden városában, s a népességre mindenütt nem jelentéktelen befolyást gyakorolnak. Az ily ügynökök egy ellenséges országban nem épen megvetendők és az orosz konzulok értenek is hozzá derekasán a tért oly módon előre készíteni, hogy minden örmény, akarva, nem akarva, már jó idő óta eszközévé lett az orosz politikának Törökországban.

Nem elégedve meg az örmény rokonszenvével, újabb időben Szt. Pétervárból még a kurdokat, az örmények törzsrokon régi szomszédait, de egyszersmind régi ellenségeit is igyekeztek behálózni, s miként a jelenségek mutatják, sikerülend is őket az ominozus bűvkörbe bevonni. A kurdok durva, nomád népe tudvalevőleg a törökökkel és persákkal örökös ellenségeskedésben él, mert őket e két hatalom suprematiája rabló ki-
csapásaikban gátolja. Oroszország, mely mindenkor kész mindenből hasznot huzni, legelőbb is az Ararat körül fekvő hármás határvidék táján pusztítókkal és rablókkal, a Haideranlu törzs főbanditáival tette magát

érintkezésbe engedékenysége által, hanem Transkaukazia kormányzójának barátságos indulata következtében későbbben valamennyi kurd előtt oly kedvelté lön, hogy egy kurd főnök, Mehemmed bey nevü, ki jelenleg Toprak-Kaleh-ban lakik, az utóbbi háborukor több ezer kurd lovassal előcsapatul szolgált ama orosz hadtestnél, mely Erivánon át Erzerum felé nyomult előre. A kurdok ugyan mohammedánok volnának, de vallásos érzület tekintetében ők sem különbek, mint a hozzájuk jellemre és szokásokra nézve oly közelálló turkománok, s ők is valamint emezek, ha jól megfizetik, a kettős keresztért is szívesen törnek lándzsát. És nem különös-e hogy nem csak a kurdok Bajazid és Toprak-Kaleh körül, de még törzs feleik is, a kegyetlen Bedr-Khan Bey egykori párthivei egészen Bagdadig és Kirmansahig mindnyájan jól tudják, hogy az antagonismus a czár és a szultán vagy shah között nekik javokra fog szolgálni? Ők rablók és kalandorok s mint az orosz kapzsiság vak eszközei, a fényes kapu izlamhivő alattvalói közül bizonyára ők is lesznek az első orosz alattvalók.

Valósággal irigylek minden boldog optimistát, kik az oroszok jelenlegi hatalmi állását Törökországban, konferenciáink végzéseit és a Levanteban (keleten) tartózkodó követségeink és ügynökségeink felett való felügyeletet elégséges biztosítéknak s védelemnek tartják Oroszország minden további tulkapásai ellen. Hiu vigasztalás az, hogy az orosz határpontok keleten és nyugoton csak Gümrinél (Alexandropol) és Odessánál vehetők fel, mert az orosz hatalom egész az arab sivatagokig, Kandia vizeiiig, sőt a Balkánon és tul egészen a Matapan fokig veti árnyékát és gyakorolja befolyását. Agyrém az a pont az utolsó párisi békeszerződvényben, mely Oroszországnak megtiltja, hogy a Fekete-

tengeren hadi hajózást tarthasson: mert ott ma kormányi segélylyel épült oly kereskedő hajók közlekednek, melyék pillanatnyi fölszerelés után még nagyobb csatákra is alkalmasabbakka lesznek, mint a milyen a szinopei volt. S végül nem hiu képzelgés-e valamint adni vagy építeni azon tilalomra, mely szerint Oroszországnak Törökország belügyeibe avatkozni nem szabad ha orosz konzul, ügynökök és emissariusok büntetlenül izgathatnak a kormány ellen?

Ha Europa a status quo fentartását az ottomán császárságban igazán komolyan akarná venni, akkor egészen máskép kellett volna cselekednie.

IV.

A második mohammedán hatalom, a melylyel Oroszország már előállása első korszakában birkozni kezdett, melyet I. Péter óta szünet nélkül üldöz s ma már annak rendje és módja szerint vasalusa gyanánt vetett lábai alá, Persia vagy Iran, a keleti műveltség ősi birodalma.

Mi lovalta fel az orosz nagyravágyást Irán ellen? — fogják kérdeni. Voltak-e itt is elnyomott szlávok vagy hitrokonok, a kiket Oroszországnak védelmeznie kellett volna? Avagy a Romanoff-háznak itt is a Komnenek megboszulója gyanánt kellett fellépnie? Semmi eféle! Persia elleni háboruiban Oroszország eleitől fogva két különböző czélt tartott szem előtt. Először is a politikai ezivodásokban, melyek a siita Persiával folyton folytak, uely sunnita törököknek minden időben nyilt ellensége volt, hatalmas eszköz kínálkozott arra, hogy

a Porta kormányával még béke idején is harcolni lehessen és azt bajba lehessen keverni. Mikor az orosz megtámadás egészen be az ozmán birodalomig terjedt, akkor Iránnal baráti forró csókokat váltottak, ha pedig az oroszok Persiával voltak háboruban, akkor a csár vagy a czárnő a drága testvért, a szultánt, különös szeretettel szokta környezni és e képen mind Persiát, mind pedig Törökországot, kiknek kölcsönösen kelle közre működniök egymás végpusztulására, abba a veszélyes helyzetbe hozni, hogy kérlelhetlen halálos ellenségekét már gyermekkorában ápolják és táplálják. Másodszor, az orosz politika elég éleslátású volt arra, hogy Persiában fedezze fel azt a központot, melyről a legbiztosfiban lehet működni az egész Iszlám ellen. A Kaspi tenger és az Indiai oceán közt feküdvé, Persia eleitől fogva kikerülhetetlen főútja volt az ázsiai világostromlóknak és a szárazon folytatott kereskedelmi forgalomnak. A ki ur Iranban, nemcsak mind az Oxus mellett, mind pedig az Euphratesnél könnyebben parancsolhat. Hanem még az Indus felé is annál eredményteljesebben fordíthatja uralkodói tekintetét. Nem csak történeti hagyományok, hanem egyszersmind hadászati előnyök is voltak azok a rugók, melyek Nagy Sándor óta oly sok hódítót csalogattak Irán elfoglalására s India felé is, és I. Péter mikor az orosz határokat Persia felé kiterjesztetni akarta, sokkal esélyesebb volt mint I. Napoleon, ki az utat Indiába először hiába kereste Egyiptomban és csakis későbbben egy követnek, Gardane tábornoknak közbenjárására igyekezett Persia barátságát biztosítani magának. Nevezetes, hogy Oroszország már akkor áhítozott Irán birtoka után, mikor még a kaukázusi hegyláncolat terhes sorompójánál, mely a természetes utat képezi, még egy talpalatnyi

földje sem volt, és így első expedíciójának csupa ellenséges területen kellett áthatolni I. Péter szelleműs történetirója hősének e merész vállalatában az indiai kereskedelem elnyerhetésének szándékát véli megpillanthatni, midőn így szól: „Pierre méditait depuis longtemps le projet de dominer sur la mer Caspienne par une puissance marine, et de faire passer par ses états le commerce de la Perse et d'une partie de l'Inde.“ De valószínűbb, hogy a voltaképeni indok kezdetben csakis vak, ázsiai hódításvágy és orosz földéhség volt. Mikor I. Péter szeméit a Kaspi tenger felé fordítá, Persia a lehető legnyomoruságosabb helyzetben volt. A Szefevik hatalmas dynastiája meg volt bukva, afghán csordák dúltak és dühöngtek az országban, senki sem parancsolt, senki sem kormányzott, és a czár, ki feleségét is magával vitte, mintha csak valami kéjutazásra rándulna ki, azon ürügy alatt, hogy a rabló Lezghieket akarja megbüntetni, könnyű szerrel előnyomulhatott egész Derbendig, e várost 1722-ben könnyen beveheté, hogy aztán ez által igényeit a Kaspi tenger nyugoti partjára megalapithassau. Még itt feküdt a bakui orosz megszálló hadtest, mikor a szerencsétlen Huszein sah az utolsó Szefevida, ki első Péter föllépésében gyámolitást nem pedig hódítást látott, a czárhoz Astrakhánba küldött követe által segítségért esedezett az afghán hódítók ellen.

I. Péter, miként könnyen gondolható, nagyon elbámult s azonnal erélyes gyámolitást ígért abban az esetben, ha Kaspi tenger nyugoti partját és egész Ghilan tartományt neki átengedik. Drága vásár volt ez, de a szalmaszállhoz is kapkodó sah kénytelen volt ígértét megtartani.

Hanem I. Péter nem tartotta meg a magáét, mert

Ghilan és Daghesztán birtokba vétele után nemcsak hogy az afghanokat nem támadta meg, sőt inkább egyesült Esreffel, az afghán csordák főnökével Persia ellen, mikor ennek királya, Tamaszb ama kicsikart egyezmény-nyel, melyet elődjai kötöttek, nem lévén megelégedve, az ilyszerü rablás ellen tiltakozott. Ha az afghán uralom Persia földén hosszasabb időre is megvethette volna lábait, akkor Oroszország bőséges alkalmat lelhet vala e zűrzavaros állapotok és viszonyok között mindenféle módon előnyt szerezni magának s terveinek gyümölcsei 50 évvel hamarább értek volna meg ott. De Nadir hatalmasan keresztül voná a czár számítását. Ezen utolsó ázsiai hódítónak Törökország elleni eredményei Oroszországot óvatosabbá tették, mert az igazságtalan uton elragadott persa tartományoknak csak épen elégedetlenségekkel kellett kinyilvánítaniok a moszkovita elnyomó ellen s ez azonnal föladta még a Kaspi tenger nyugotán elfoglalt állását is, mert először nem mertek Nadirral megmérkőzni, s mert másodsor a közlekedés Asztrakhánból valóban igen terhes vala.

A sziklát, melyre itt az orosz politika véletlenül bukkant, egy darabig kikerülték. Észrevették a hibát, melyet az által követtek el, hogy a kaukázusi hegylánc birtoka nélkül akartak Persiában fellépni. A mit I. Péter elhibázott, helyrehozta II. Kátalin. Hol erőszakkal, hol ravaszsággal működve sikerült neki Georgiát, mely Persiának adófizetője volt, előbb orosz protectió alá, később pedig orosz felsőség alá vonni.

Heracliust, Georgia fejedelmét, Sz. Pétervárról, királyi koronával tisztelték meg, s a meddig Persiában fejtelenség uralkodott, ő keresztyéni Felsége a Kur partján új méltóságát valóban kényekedve szerint élvezheté. Hanem alig hogy erősebben kezdett állani a

kejáni süveg Aga Mehemed khan fejedelmi fején, a mikor ez 1795-ben tetemes erővel Georgiába nyomult, Herakliusnak feje bubjára koppintott s az országot iszonyu módon elpusztítá. A szép emberfajnak a Kaukaszus gyönyörű völgyeiben, Oroszország istentelen játéka miatt, szánalomra méltólag meg kellett lakolnia. A georgiak Irán minden iránya felé elhurczoltattak s Aga Mehemmel vérfürdője bizonyára még nagyobb lett volna Zubaroff orosz tábornok ellen, ha a vad kadzsar főnök Georgia felé vivő utjában meg nem gyilkoltattott volna. Oroszország végre nyugalmat akart szerezni a kegyetlenül meglátogatott országnak, és Heraclius halála után I. Pál alatt egészen a maga felügyelete alá vevé azt. Tiflis a kaukaszusi birtokok központjául szemeltetett ki. Hogy ez által a fokozatos előnyomulás az Araxes felé mennyire meg lön könnyítve, arra már figyelmeztettük olvasóinkat. Oroszország, mely most már hátulról fedezve látta magát, nem is mulasztá el, még a francia háboruk hosszas tartama alatt sem, a mikor pedig másutt is elég tenni valója volt, itt lépésről-lépésre előnyomulni, míg végre Anglia, az örökös vesződéséget megúlván, mely a vele szövöttezett Oroszország és Persia között uralkodott, s az egységes működést Napoleon ellen zavarta, közbenjáróul lépett fel, és így főoka volt annak, hogy a brit érdekekre nézve szerfölött káros gülisztani szerződés 1814-ken létrejött. Ennek értelmében Persia kénytelen vala összes kaukaszusi birtokairól, név szerint Georgiáról, Imrethiáról, Mingreliáról, Daghesztánról, Shirvánról, Shekiről, Gendséről, Bakuról, Karabaghról, Moghan és Talish bizonyos részceiről azzal a kötelezettséggel lemondani, hogy ezentul a kaspi tengeren hadihajókat nem tarthat. Az előbb említett helyek lakóinak egy része, habár nem

többsége is, keresztény vala, kik az orosz uralomra régen előkészítve lévén, a dolgok új helyzetében ugyan jármott, de nem oly nehéz jármot találtak, mint a lakosságnak másik nem megvetendő mohammedán része, mely még a persa felsőség alatt is meglehetősen szabad életét folytathatott, s most pedig az orosz parancsnokok elbizakodottság kiállhatatlannak találta.

A harcziás szellemű török törzseknek, a Karappak Terekmek-nek és Sahszevendeknek, a kik még ma is a legvadabbakhoz tartoznak Persiában, főnökei csakhamar fölébredtek álmukból, melybe őket orosz cselszövények és vesztegetések ringaták s míg az elszakadást Persiától mélyen sajnálták, minden áron alkalmat kerestek, hogy a harcot az oroszokkal megújithassák. Ez legkönnyebben föltalálható volt a határvonalak hiányos kijelölésében a gülisztáni békekötés alkalmával, és ebből Gökese csakhamar új Eris-almáva nőtte ki magát. Oroszország szokás szerint most is győzelmesen hagyta el a harctéert. Három évig tartó elkeseredett háboru után, melyben az angol tisztek által betanított és kiképzett persa sereg többször kitüntette magát, az orosz hadcsapatok nemcsak hogy az Araxest átlépték, de sőt magát Tebrist és Khoi-t s egész Azerbaidzsánt is birtokukba vétték s épen semmi sem állta utjokat, hogy Teheranba, sőt egész Persia birtokába is jussanak, ha épen akkor véletlenül a török-görög viszály ki nem tört volna, melyből Oroszország nagyobb és fontosabb zsákmányt remélt. — Hogy tehát itt politikájának nagyobb nyomatékot adhasson, jónak látta Persiával Teheranba vivő utja közben Turkmanesai faluban 1824-ben békét kötni. oly békét, mely Oroszországra nézve különösen előnyös volt. Hogy minden további villongásnak elejét vehessék, legelőbb is egy definitív

határvonalról gondoskodtak, melyet Oroszország ez uttal az Araxes (Aras) folyóban fedezett fel, s elég ravasz volt ez által nemcsak Eriván és Nakeseván gazdag tartományait magához venni, de sőt, minthogy a folyó kivált Dsulfa mellett, hol az orosz határőrsegek állanak, igen könnyen átgázolható, egyszersmind oly álláspon-
tot is szerezni magának, honnan a mikor épen kedve tartja, akkor nyomulhat be Persiába. Továbbá a sah kénytelen volt a hadi költségeket fizetni és a már korábban tett lemondását a Kaspi tengeren való jogát illetőleg újból megerősíteni s ezek szerint jövőre csakis kizárólagosan Oroszországnak leendő szabad a Kaspi tengeren hajózni és ott hadihajórajt tartani.

A turkmancsaj-i békekötéssel Oroszország bevé-
gezte százados támadó háboruját Persia ellen; a cél, melyre a szent-pétervári udvar e vidéken törekedett, ez volt érve; a Sehinsahok kevély birodalma megalázva hevert a fehér csárok lábainál s a további háborusko-
dások de facto feleslegessé lőnek. Mert hát miért is bibelődött volna még tovább is az északi kolosz az egykori hatalom e szappan-buborékával, melyet Iránnak neveznek.

Fekete vészfelhőként borongván annak északi ha-
tárainál, Oroszország Persiától a Kaukázuson tuli tarto-
mányok elragadása által királyi koronájának legbecse-
sebb gyöngyeit rabolta el. Katonai erejét is megbénítá,
mert a híres lovasságot, mely a régi parthus lovag mű-
vészet örökösének látszott, a Szezevidák idejében észak-
ról toborzották; „Siiták védura“ czime is meg lön
szeplősítve, mert Ali legbuzgóbb hiveinek száz meg
száz ezrei egy keresztyén, a siiták hite szerint tisztá-
talan (nedzsis) nép főhatalma alá kerültek; a Kaspi
tengeren többé egy árva csónakot sem szabad tartania,

hogy magát a turkomán rablók ellen védhesse, kik rabló jarmúveiken az iráni partoknál kikötnek, s évenkint száz meg száz foglyot hurezolnak el az Étrek és Görgen partjaira.

Oroszországnak tehát a mint mondottuk, nem vala többé szüksége Persiába fegyveres erőt küldeni; a turkmancsaj-i Persiába fegyveres erőt küldeni; a turmancsaj-i béke után arra kelle törekednie, hogy morális békét vivjon ki magának. A többszerü okok daczára is, melyek a legelkeseredettebb ellenségeskedésre fölmerültek, ügyes diplomatikus alakoskodása folytán mégis sikerült neki a Teheráni udvarnál annyira megkedveltetni magát, hogy Persia ma már a helyett, hogy boszszupolitikát követne, az oroszoknak formaliter a karjaiba vetette magát és a sah minden európai uralkodók között egyedül a czárt tekinti egyetlen valódi barátjának.

A politikai constellatiók monstruma következő uton született a vilégra: Persia tudvalevöleg csakis e század elején kezdé maga felé terelni az európai kabinetek feszültebb figyelmét, akkor t. i. mikor Napoleon, miként már említettük, Indiába szándékolta útját Egyiptomon keresztül eltévesztettnek találván, mint egy második Sándor, Persiában akarta brit Porusát az indus partjainál fölkeresni. Hogy tehát Iránban szivesen látott vendég legyen, a teheráni udvarral, Gardane tábornok útján érintkezésbe tette magát, és Feth Ali sah, kinek e távol nyugatról érkezett követség, mint a „világuralkodó“ hajhászott czimének találó függeléke, epen a legjobbkor jött, azonnal átadá magát a francia rokonszenyvek, s a katona diplomatának igen könnyü volt győzelmi híreket küldeni a Szajna partjára diplomatai hadjáratáról. Természetesen Victoria csak addig mo-

solygott, a meddig Gardane ajándékokat tudott osztogatni, s míg Malcolmnak jobban megtöltött erszénye Irán fővárosához nem közeledett. Az első licitációra, melyet a nagylelkű és gazdagon ellátott angol diplomata felajánlott, a mi jámbor persáink, a királylyal élükön, a francia rokonszenveknek azonnal hátat fordítottak, s egy percz alatt tetőtől talpig angol érzelműekké lettek. Irán geniális történésze, kit a persák Melkum Sahibnak (ur) neveztek el, kétségkívül igen ügyes volt, mikor az érzelem-fordulatnt saját politikájának javára zsákmányolta ki, mert a brit, vagy helyesebben mondva anglo-ind befolyás, mely Abbasz Mirza idejében, ki maga is beszélt angolul, Iránban lábra kapott, valóban meglepő; hanem az csak addig tartott, míg a persák beláták, hogy a meleg baráti levelek daczára is, melyekkel ők a londoni és párisi udvarokat megtisztelik, az urusz egyre másra szedi el tőlük a tartományokat és hogy a diplomaciai párbaj, melyet az európai ellenfelek Irán földjén vivnak, csak akkor lehet Iránra nézve hasznos, ha ez az erősebbikhez csatlakozik. S minthogy pedig az északi medve talpai közelebb vannak hozzájuk és így veszélyesebbek, mint a brit oroszlán karmai, nagyon természetes, hogy ők is ama keleti példabeszéd szerint: „Csókold meg azt a kezet, melyet le nem vágatsz“ inkább Orosz- mint Angolországhoz csatlakoztak. Jóllehet, hogy Oroszország a turkmancsaji békekötés után a persák előtt annyira gyűlöletessé tette magát, hogy a sah Gribaideff orosz követet, ki egész követségi személyzetével az elkeseredett nép dühének esett áldozatul, minden erőlködése daczára sem tudta megmenteni, mindazáltal a persa kormány, mihelyt egy orosz alliance szükségét belátta, még se mulasztá el a barátság utjára lépni és otthon az

oroszellenes hangulatot kiengesztelni. E törekvésében Pétervárról is lényegesen támogatták, mert a czár, kit gyakran a legjelentéktelenebb semmisség is harcra késztet, ez egyszer, midőn saját meghatalmazott követét legyilkolták, oly engedékenységet tanusított, melynek a teheráni udvarnál bizonyára viszhangra kelle találnia. Már Mehemmed sah, a birtokaitól megfosztott Feth Ali sah fia, az által tette magát nevezetessé, hogy egykori tanítójának és nagy vezérjének, Hadszi Mirza Agaszinak szavaira hallgatván, fegyvereit mindig arra felé fordította. hol azokat az orosz érdekek leginkább kívánatossá tevék. Természetesen sokakat meg fog lepni, hogy a mi európai nagyhatalmasságaink képviselői, kiknek a keleti kérdés akkor még annyira szívükön feküdt s különösen Anglia e szerelmi viszonyának nem állták útját akadályozólag, holott az egész világ megvala győződve, hogy a tulnyomó orosz befolyás Persiában, a Boszporus melletti terveket mozditja elő? Pedig szent igaz, hogy tétlenséget ama kor angol politikusainak nem lehetne szemökre vetni, de annál inkább könnyen hívőségöket és azt a föltétlen bizalmat, melylyel a szt. pétervári kabinet biztosításait fogadták, Mit használtak a Teheránban székelő brit követ vést jósló sürgöneyei, ha Palmerston lord az orosz ministerelnök esküdzéseiben megnyugtatót talált, egy oly kormány jegyzékeiben, mely otthon a békeszerzöt játszotta, mig meghatalmazottjai Ázsiában háborukat idéztek elő, sőt azokban személyesen is részt vettek?

Elég az hozzá, hogy Oroszország a moralis felsőség tekintetében elérte vágyai netovábbját, mert Irán egészen megfelel ama várakozásoknak, melyek az orosz tevékenységet Ázsia e részében sikra szölitották. Hogy mily fegyverré vált az Törökország ellen, láthatjuk

azokból az örökös czivódásokból, melyek e két mahomedán állam békés együttélhetését lehetetlenne teszik, s láthattuk az utolsó krími háboruban, a mikor Persia Törökországnak, ámbár saját létele is egészen emezéhez van lánczolva, nem hogy segítőleg oldala mellé állott volna, sőt inkább épen az oroszokkal, az Iszlam főfőellenségeivel, az Iszlam egyetlen solid hatalmassága ellen készült föllépni. És a siiták csakugyan harcra is keltek volna a kettős kereszt mellett, ha a sahot a benső villongások e külső háborujában meg nem gátolják vala. A határvillongás Persia és Törökország között még most sincs egészen kiegyenlítve; Kerbela és Nedsef, a siita hitfelek a legszentebb helyei Arábia izzó földén sokáig lesznek még amaz örökké csillogó szikrák, melyekből a viszálykodás lángja minden pillanatban, lobbot vethet, s a legesekélyebb közönyösség mellett, melyet Európa tanusítani fog. az orosz cs. lszövények itt a legnagyobb zürzavart idézhetik elő.

Azon előnyös allás, melyet az oroszok a persa határnál elfoglaltak, a Kaukázus pacificalását — illetőleg leigázását csak gyorsítá, s az orosz hatalmat e hadászatilag oly fontos ponton még erősebbé tette, mert ma, mikor a kilátásba helyezett vaspályavonal a Fekete tengert a Kaukázus hegyláncz természetes erőssége fogja képezni s kell is, hogy képezze azt az előőrsöt, honnan jobbra és balra az ázsiai száraztöld legtávolabb eső részei ellen is működni lehet. Nem Moszkva és Szt.-Pétervár, hanem a Kaukázus lesz az a készlettár, hol Oroszország hadierejét összpontosítani fogja abban az esetben, ha India iránt komoly tervei lesznek.

Ma még a politikuzok nagyobb száma e kérdés tekintetében igen is optimistikus hangulatban s érzelemben él; de nem szabad figyelmen kívül hagynunk, mint-

hogy épen az oroszoknak Persiában vivott előnyeiről beszélünk, azt a körülményt sem, hogy mily ügyes sakhuzást csináltak a Néva mellől akkor, a mikor minden angol befolyást még jóval az összeütközés kritikus pillanata előtt teljesen megsemmisítettek. Az angol parlamenti tag Mr. Eastwick, az előtt a királyné ügynöke Teherában, ugy vélekedik a midőn egyszersmind az angol befolyás fontosságát Iranban elismeri, hogy Anglia ott még rehabilitálhálna magát. Meglehet, hogy ez lehetséges, de akkor a legnagyobb áldozatoktól sem szabad visszariadni, mert Oroszország mindenütt erősen előnyben van.

Először is Persiának majdnem egész kereskedését magához vonta s ez által Anglia és Törökország kereskedelmi érdekeinek igen sokat ártott. Persia, melynek kivitele nagyobb mint bevitele, gyapotját, selymét, aszalt gyümölcsöt, festő szereit, szőnyegeit és drága köveit ma már legtöbbször Oroszországon át küldi Európába; egy része Astrakhánon át a Volga mentében megy, egy másik Erivanon, Tifisen és Potin keresztül, az utóbbi uton csakis Törökországot akarják háttérbe szorítani, miközben Örményországot, melynek főletere korábban a persa kereskedés volt, parlagon hevertetni törekesznek, a mi valószínűleg sikerülni is fog, mert jóllehet, hogy Georgia Persiának Európávali közlekedésére nézve nagy kerülőt képez, mégis a kereskedő, kinek a török birtokon a rabló kurdok, a kimondhatatlan rossz utak és a hivatalnokok önkénye miatt igen sokat kell szenvednie, idővel inkább fogják a Tifisen, mint az Erzerumon át vivő utat választani. A beviteli kereskedésnél is majdnem kétszerte oly erősen van képviselve, mint a többi Európa. Igaz, hogy Bender Busiron és Bagdadon át még most is elég sok angol

áru megy Iránba, mindazáltal Tebrisz, Rest, Astrabad és Sahrud lassanként csak mégis az orosz kereskedelem fő lerakodó helyeivé lesznek. Az utóbb említett két helyen, hol Oroszország még eddig minden vetélytárs nélkül egyedül áll, a „Kavkáz“ nevű kereskedelmi társulat nagy tevékenységet fejtett ki. Mikor én Persiában utaztam, épen készüléfében volt a terjedelmes Khoraszánt is meghódítani magának és az ezóta valószínűleg meg is történt. A Kavkaz társaság orosz kereskedelmi ügynökei Meshedből most már a Cludoff kereskedő házzal, mely Kelet-Szibériából Taskenden át egész Bokharáig előnyomult, könnyen egyesülhetnek s ezáltal ismét amaz óriási közlekedési lánczok egyikét állithatják elő, melyeket csakis Oroszországban találhatunk, Csodálhatjuk-e tehát, hogy a shah kormánya amaz előnyös állással szemben, melyet Oroszország Iránban elfoglalt, a Szt.-Pétervárból jövő sugalmazásokat meghallgatja? ha ő a czár ellenségeit saját elleneinek is tekinti. Ha a teheráni udvar nyugoton Törökország ellen orosz eszközül szolgál, nem kevésbbé teszi azt keleten Anglia ellen, hol ő hagyományos ellenségeskedéssel lép fel Nagy-Britanniának afghan öltözetbe burkolt érdekei ellen! En egy perczig sem kételkedem azon, hogy Irán az Oroszország részéről történő bujtogatás nélkül még Herát birtokáért is, melyre pedig a persáknak több joguk van, mint az afghanoknak, háborut kezdjen. Mikor az afghanok még egyedül álltak a harcztéren, Irán ugy szólva elől járt: de most a sah aligha mutatna Angliával szemben annyi állhatatosságot, ha a háttérben orosz ígéretek vagy talán épen tetteleges támogatások nem állának.

Láttuk az ujabb időben, hogy Naszredin sah, kinek összes államjövödelme nem nagyobb, mint némely an-

gol magánzóé, Angliával épen Herat birtokáért miként elegyedett egy oly háboruba s miként folytatott egy oly harczt, mely több hónapokon keresztül dühöngött s melyből az 1857tki párisi békekötéskor még meglehetősen ép bőrrel menekült ki. 1857-ben mikor a persa hadsereg Heratot körülkeríté, a teheráni orosz követ. Simonich gróf, a persa hadműveleteknél nemcsak tanácsadó, hanem egyszersmind katonai vezető is volt. Akkor még Szt.-Pétervárbán s britek iránt elég udvariasak voltak arra, hogy a meghatalmazott követ működéseit desavouálják; ma már ezt nem tartják érdemesnek a fáradságra; Oroszország nem csinál titkot abból, hogy a herati várfalakon nem afghan, hanem persa katonákat, szeretne látni. Optimisták a czár e kívánatában bizonyosan a jóakarát érzelmeit fogják fölfedezni a chére frére a sah irányában; hanem én az orosz humanitásban igen keveset merek bizni s a szt.-pétervári udvar politikájának törekvései ez irányban kétségbe vonhatatlan bizonyítékok az iránt, hogy Oroszország magának csak utat egyenget s állomás helyeket épít egy hadmenet számára déli Indiába, melyet ő minden áron közvetlén közelében szeretne birni. Hogy vajjon Irán szövetkezni fog-e vele vagy nem, azt Oroszországnak ma már többé nincs szüksége kérdezni, mert a persa orosz lány kéntelen megengedni, hogy az orosz medve talpait használja, mert a legkisebb ellentállást is igen drágán kellene megfizetnie. Oroszország rövid idő alatt egy egész hadtestet küldhet át az Araxesen a gazdag Azerbajdán tartományba, a saltól Ghilán tartományt elragadóatja és Asurada melletti álláspontjánál fogva a turkomán rablóportyázók ezreit zudithatja Mazendranra és Khoraszanra. Igaz, hogy az orosz ágensek (ügynökök) és konsulok csakis Teheránig hatohattak be

Iránba, de az orosz cs. aranyok, mint leginkább forgalomban lévő idegen pénz, eléggé elhíresztelték. az országban mindenfelé a czár hatalmát ée nagyságát. Az orosz felsőség alati élő siiták soha se mulasztják el, a mikor hitfeleikkel a kerbelai sirnál összetalálkoznak, a hitetlen urusz rend- és igazságszeretetéet a sah kárhozatos és zsarnoki kormánya fölé helyezni, mert a rendszeres despotismást könnyeben eltűrni, mint a rendszertelen önkényt. Igen, az urusz név a persa szemében korántsem oly irtozatos mumus, mint a törökök szemében s Oroszország keleten vivett emez előnyeinek teljes tudatával bir.

Szükséges-e még az itt elmondottak után több bizonyítékot is felhozni arra nézve, hogy Oroszország hatalmi állását Persiában megfoghatóvá tegyük? Felette nehéz, ha nem is épen lehetetlen, annak politikáját Ázsiában megdönteni, kivált ma, midőn vivmányai Közép-Ázsiában az egyes lánczszemeket oly erős lánczolatná kovácsolták össze, melyeket esakis rendkívüli rázkódások zuzhatnak szét.

V.

A hódítások, melyeket Oroszország a Kaszpitenger és az Uralhegység keleten attól az időtől fogva, mikor még csak nagy herczegség vala. egészen Szamarkand bevételéig véghez vitt, miként minden látszat mutatja, kezdetben a politikának nagy teljesen elkülönített területén mozogtak s annak gyümölcseit csak a legujabb időkben lehetett az általános orosz érdekek számára értékesíteni. 1462-ben III. Iván trónra léptekor még a

határoknak adókötelezettje lévén Oroszországra, ma már valamennyi török népnek parancsol Közép-Ázsiában, melyeket mi korábban a „tatárok“ névvel szoktunk megjelölni. Az eseményeknek és állam alakulásoknak mennyi mindenféle sorrendje idézte elő ezt a nagy változást s az eredményt magát mégis nagyon természetesnek kell tekintenünk, Az arany horda felbomlásával a tatár nép nyugoti szélső ága leszakasztott. Egy bárbar nép intensiv (belterjes) hatalmának el kell enyészni, mihelyest extensiv (külterjes) erejében gyengülni kezd s mikor a tatárok nyugoti előőrsei észak-nyugoti szomszédaik, az oroszok felett nem tudtak diadalmaskodni, akkor már előre lehetett látni, hogy nem csak további fenállásuk európai Oroszországban lehetetlenné vált, hanem hogy lételök még Ázsiában is veszélyeztetve van. Kazán elestével kezdődik az ő vereségök; az oroszok a folyón lefelé könnyen előnyomulhattak, s mikor Asztrakhán is a moszkvai nagy fejedelem hatalmába került, akkor a tatárok utolsó szerencse csillaga is le-tűnt. A törzsrokon tatár népségek és az ugor-török csordák, melyek a Volga keleti s déli mentében tartózkodtak s magokat védurok és szövetségesektől oly hirtelen megfosztva látták, nem tehettek okosabbat, mint a győztesekkel a levet összeszűrni. Az orosz hatalomnak lefelé rohanó áramlata szemmel láthatólag dagadott fel, s még I. Péter gyöngye elődei is elégségesek voltak arra, hogy a mohammedán és pogány tatár birodalom romjaiból ama keresztyén tatár birodalmat építsék fel, mely akkor az „orosz nagy fejedelemség“ neve alatt figurált. Csodálhatjuk-e tehát, ha I. Péter, mint a tatárok ura, a Volga alsó folyamánál az egykori Tatárországnak ama részére is szemet vetett, mely a Kaspi-tenger keletén feküdt s melyet a világ csak annyiban

ismert, hogy tudták, miszerint ott az elláthatatlan sivatagokon vad, uratlan csordák száguldoznak, és mivel akkortájtban különösen sokat beszéltek a khivai khánság aranybányáinak gazdagságáról. A merész, kalandos vállalatoktól I. Péter soha sem idegenkedett, és el is küldötte 1717-ben Bekevics Sándot herceget egy barátságos küldöttséggel együtt, melynek több ezer katonából álló kísérete különös nyomatékokölesönzött, a khivai fejedelemhez. Mindazáltal Khiva, a mint látszik, az ilyszerű gigantikus rokonszenvezést nem igen volt hajlandó bizalmával megajándékozni, mert egy megtámadás következtében az egész követség szőröstől-bőröstől elannyira tönkrejutott, hogy egyetlen egy ember sem vihete meg a szomoru hirt Oroszországba, a miért azután még maig is divatozik az a példabeszéd, hogy: „ugy elveszett, mint Bekevics!”

Nyngatról tehát tervei kivételében megakadályozva, I. Péter utódai észak felől kísérlették meg utat törni Közép-Ázsiába. Yermák rablóvezér annexión vetvén meg lábait, legelőbb is Közép-Ázsiának déli Sziberiához csatlakozó, beláthatatlan sivatagjait kellett elfoglalniok, s az ott kószáló kirgizek, vagy mint magokat nevezik, kazákok csordáit orosz felsőség alá terelni. Egy ilyen területnek leigázása ilyen lakóival együtt, a legnehezebb munka vala, melyet valaha hódítók véghezvitték. Róma eredménytelen küzdelmei a parthusok ellen, Franciaország harczi Algier sivatagjain és a porta erőködesei Arábia homokpusztságain mind csak merő gyermekjátékok ahoz képest, amit Oroszország az Uraltól Zeretsanig vezető hadmenetében véghezvinni kénytelen volt. Az országot nyomról nyomra, a népet családonkint kellett meghódítania, it életét és vagyonát kellett kockára tennie, amott meg minden kigondol-

ható cselszövényekkel a földet aláaknáznia, míg végre csakugyan sikerült az Embától keletre egészen az Aral tóig, s északról mélyen az ugynevezett „nagy csorda“ szivéig előnyomulnia: Európának legtávolibb sejtelve sem volt arról, hogy mit rejteget Oroszország a köpenye alatt Ázsia e részét illetőleg, s a sz.-pétervári udvar e művét nagy titokban még tovább is folytatta volna, ha Anglia politikai alkudozásai 1837-ben Afghanisztánnal, melyet az orosz diplomatia hiuz-szemmel elég korán kikémeltek, a figyelmet föl nem ébresztik s Oroszország részéről erélyesebb cselekvést nem idéznek vala elő. Az orosz urak, félve, hogy őket a brit oroszlán az Oxusnál és Jaxartesnél meg találja előzni, politikájuk lassu de biztos menetét kénytelenek voltak egy új salto mortaléval föleserélni, a melylyel aztán legelőbb is Khivát vették célba. Peroffszky tábornok, a ki már nem barátságos küldetéssel, mint Bekevics, hanem egy oly hadsereggel indított utnak, mely 12000 emberből állott s erős tűzérséggel volt ellátva, kinek az lett volna feladata, hogy a czárnak fogságban sinlődő alattvalóit kiszabadítsa, már egy szerfölött szigoru tél közepén egészen az Araltó déli csucsáig nyomult előre, mikor az égaljjal és utakkal jobban ismerős őzbegek útjában megtámadták, és őt oly kegyetlenül megdolgozták, hogy seregének alig negyed részét tudta megmenteni. Háromnegyed része azonban a pusztító fagynak, éhségnek és a turkomán kegyetlenségnek esett áldozatul.

Mikor a kelet felől megkísérlett ut az Oxus és Jaxartes melletti belföldekbe másodsor sem vezetett célhoz, és a szt. pétervári udvar arra az alapos meggyőződésre jutott, hogy a közeledés a Kaspi tenger felől ha nem lehetetlen is, de mindenesetre veszélyes, nem marad egyéb hátra, mint hogy a Jaxartes ellen

már meglehetősen előre haladott uton dolgozni tovább nagy buzgalommal, hogy az oly fáradságosan elkezdett művet siker koronázhassa. A mi az orosz szándékokat ez irányban elősegítette, először azon körülmény volt, hogy sokkal könnyebb az Orenburgból a Mogudsar hegláncz hosszában az Araltó északi csucsához és a Jaxartes torkolatához vezető uton előnyomulni, ha a szükséges kutak vannak ásva, mint azon a kietlen pusztaságon Mangislakon át, hol a hareziásabb és a vadabb turkománok az orosz csapatszállományoknak sokkal veszélyesebben állhatják útját mint a kirgizek; másodsor az, hogy északon egészen más uton, a Balkastava hosszában lehetett keleti Khokandhoz közeledni azzal az előleges szándékkal, hogy későbbben a két működési vonalt egyesíteni fogják, a mint ez 1866-ban valósággal meg is történt; végre harmadszor pedig az, hogy a katonailag gyöngye khokandi khánságtól kevesebb ellentállást lehetett várni, mint Khivának szüntelenül harczban élő lakóitól. Hogy mily helyes volt az a felfogás, hogy az említett működési vonalt az előbbi elébe tegyék, azt a legutóbbi mult eléggé bizonyította. Oroszország 1840 óta, mikor európai vetélytársát Ázsia déli részében hamis mérsékelt ségi érzelmek fitogtatása által megnyugtatta, egészen csendesen egy csekély de kitartó hatalommal folytatta hódítási politikáját lépésről lépésre a Jaxartes jobb partján; a Khokandiaktól egy várat a másik után szedtek el, az Araltón egy kis hajórajt szereltek fel, mely a száraz hadsereg működését gyámolítja, és csak is annak a mély séges homálnak tulajdonítandó, melybe Oroszország a maga terveit burkolá, hogy majdnem 25 évre vala szüksége mig ez utat az Araltó északi szegletétől Tashkendig megtehetette. Ez egész idő alatt sem az európai szárazföldnek, sem Angliának, melyre nézve

pedig a közép Ázsiában végbe menő események legtöbb érdekekkel birnának s kellene is hogy birjanak, még csak távoli sejtelve sem volt arról, hogy mi történik ott; az utolsó brit utazó szomorú sorsa Közép-Ázsiában még a legvállalkozóbb szelleműeknek is elvette a kedvét, s habár a bazár hírek a hadzsi ujdonságok beszéltek is olykor olykor egyet s mászt az oroszok előnyomulásáról: mégis az a tudósítás, hogy az oroszok Hazreti Turkesztánt bevették és hogy a kormány a Jaxartes melletti új szerzeményeket egy új „Turkesztán“-nak nevezett provinciává kerekítette ki, elég meglepő volt Európára s különösen Angliára nézve. Azonnal kérdést intéztek Londonból Szt.-Pétervárra, hogy vajjon a czár kormánya szándékozik-e dél felé még tovább is előnyomulni, és hogy miként egyeztethető meg ez új hódítás a mérsékeltségi politika elveivel? A kérdés ugyan egy kissé naiv volt, de nem kevésbé volt az a felelet is. Ugyanis Gorcsakoff herczeg kijelenté, egy az európai nagyhatalmakhoz intézett jegyzékében, hogy a czár kormánya a nagy sivatag futóhomokján nem tudott állandó határvonalat fölállítani és hogy szíven hordozván Kirgiz alattvalóinak jóllétét, a sivatagnak lakott és művelhető déli szélén vala kénytelen lábait megvetni és így hódításokra vagy épen b. keblezésekre nem is gondol. Azt ugyan egy kissé bajos vala felfogni, hogy miként lehet egy akkora területnek elfoglalását, mint Franciaország, a határ kikerekítés szerény nevével megkeresztelni, hanem Európa nem sokat törődött az ottan történetekkel, Anglia pedig, mely eleinte közönyösséget irt zászlójára, kénytelen vala jó arcot vágni a gonosz játékhoz.

Hogy Oroszország Közép-Ázsia kapujához megérkezve, az ugynevezett állandó határvonalnál nem sokáig

fog veszteg maradni, könnyen előrelátható vala, s hogy önmagukkal ellenmondásba ne jőjjenek, a minden felülről körülvelt Tashkendet, a Khanság egyik gazdag kereskedő városát s hadászatiilag is igen fontos pontját úgy léptették föl, mintha ő maga kérte volna az orosz protectiót. Ilyenkor aztán, hogy tagadhatta volna meg a fehér czár az ő jószívűségét? Tashkend oroszszá lett, s csakhamar azután Khokand is. és Khudajar-Khan, Khokand uralkodójának, a ki egészen a porba volt alázva, nem marad egyéb hátra, mint a hitetlenekkel kötendő egyezmény utján menteni meg trónját. Egykor a bokharai emirrel együttesen lépven fel az oroszok ellen, most már az orosz vazallság elfogadása által cserben hagyott szövetségesének is megásta sírját. A magát hatalmasnak képzelő kevély Bokhara mindazáltal még most sem akarta belátni a fenyegető veszélyt. ember emlékezet óta ő játszotta Turkesztánban a vezető szerepét s hogy a szerint is végezze be azt, Oroszországgal külön harczba elegyedett.

A közelgő vészfelhőktől nyugtalanítva, Muzaffar-eddin bokharai emirnek könnyü volt Khokandnak az oroszok által történt elfoglalásából, mely iránt pedig jogait ő is érvényesíteni igyekezett, casus bellit kiokoskodni, s minthogy Oroszország a legnagyobb türelmetlenséggel várta a kezdeményezést az emir részéről, az elébe dobott harezi keztyűt mohon ragadta fel s a háboru Bokharával megkezdődött, Igen jól tudták Sz.-Pétervárott, hogy Bokhara lealázása nemcsak Közép-Ázsia mohamedanjainak, hanem az egész Iszlamnak is elretentő példának fog szolgálni, s daczára minden későbbi abbéli állításainak, hogy szándékosan elnéző vala, s daczára minden vonakodásának a háboru megújításától, a czár kormánya Bokhara ellen mégis igen erélyes föl-

lépésre határozta magát. Egyébiránt ez nem volt szükséges. Bokhara nagysága és hatalma csak hirben élt; a valóságban pedig az emir nem igen volt képes erősebben ellentállani, mint a khokandi khán; seregeit már az első csatában porfelhőként szórta széjjel az éjszakai férfiak zivatara, s már az irdsari csata kimenetelekor olvasható az emir teljes leveretéséről és az orosz czár végleges győzelméről a tudósítást, Ez egy vereség elég volt arra, hogy a bokharai uralkodót s népeit minden esztől megfossza, s a fanatikus tömeg, mely erőtlenségét a keresztyén győzőkkel szemben elismerni nem akarta, minden bajt szerencsétlen fejdelmének tulajdonított. Daczára a kívülről fenyegető veszélynek, az országot a benső egyenetlenség is pártokra szakgatá, és az oroszok a kik a viszálykodást a lehető legjobb m fölhasználták, az általános zavarban minden megerőltetés nélkül halászhattak. Egyik város a másik után esett el, míg végre Szamarkand, az ország második fővárosa is a hódítók kezei közé került és az emirrel oly békét kötöttek, melynek határozatai szerint ő valóságos vazallusa lett Oroszországnak. A korona névleges birtokában ugyan meghagyták őt, de azt is csak azért, mivel az ország igazgatása az oroszokra nézve igen terhes volna és mint-hogy utoljára is Bokhara függetlenségének újbóli visszaszerzésére csak rendkívüli véletlen események által juthatna.

De nemcsak Közép-Ázsia déli részében, hanem Turkesztán nyugoti és keleti felében is hasonló eredményeket vivott ki a szt.-pétervári udvar. Az Alatau hosszában az Iszikkül tó felé több mint 30 év óta folytonosan előnyomulva, Oroszország e diversió által egyrészről Jaxartes melletti működési vonalának kölcsönözhetett súlyt, mivel a végleges győzelem csakis a két

vonal egyesítése által vivatott ki, más részről pedig a Zerefsannál nyert supremácia után a Narin folyó melletti helyzeténél fogva oly állást foglalhatott el, mely őt a khinai Tatarországnak ma még független részével előbb-utóbb háboruba fogja keverni, s a mint könnyen gondolható, győzővé is fogja tenni. Ma ugyan még Jakub Kusbegi, Jarkend uralkodója Khina ellen vivott győzelmének mámorában szédleg, de mindazáltal az ilyenmü eshetőségekre is el van készülve; mert kaczerkodása Angliával, melynek szövetségét nagy titokban megügyerni törekszik, ezt leginkább bizonyítja. Ha már most az angol államférfiak nézetei Ázsiát illetőleg meg nem változnak, akkor Oroszország, mely ma már a Terek-szoros ut birtokában van, melyen át a legbiztosabb ut vezet Kasgar felé, másfelől meg az Ak-szuba vivő ut felett is rendelkezik, hihetetlen rövid idő alatt ura lehet s fog is lenni a hat városnak. Közép-Ázsia e vidékének lakói, noha fanatikusabbak, mint a Bokharabeliek, a legnagyobb mértékben gyámoltalanok és gyávák, s ha őket a khinaiak emez alamuszi kormánya századokon keresztül féken tudta tartani, ez Oroszországnak bizonyára könnyebben fog sikerülni.

A mi ellenben az oroszoknak Turkesztán nyugoti részébe s különösen Khivában és az Oxus torkolatai körül elfoglalt helyzetét illeti, e tekintetben ama kétszeres katasztrópha által, melyet az orosz fegyverek ott kiállottak, kétségen kívül a legkevesebb történt; mert ámbár, hogy az Aral tó oroszszá lett, és az Aralflottilla az alsó Jaxartesnél fölfedezett készéntelegek következtében használhatóbb állapotban van, mint előbb volt, azért Kungrad, melyre Oroszország jóval ezelőtt már szemet vetett, még mindig a Khiva birtokában van. s az orosz kereskedők még mindig nem igen bátorkod-

nak a khivai kereskedés szűz területére lépni. Az orosz politika nem szokott háromszor egymásután ugyanazon egy hibába esni, és így valószínű, hogy most már Khiva legyőzéséhez nyugotról fognak neki fogni. Bokhara bukása által megfélemlítve, a jámbor özbek k aligha fognak ezentul is úgy hevenkedni az Oxus alsó folyásánál, miként ezt Allah Kuli khán idejében tették. Hanem azért a meghódolás még sem lesz föltétlen, a küzdelem a szabadságért és lételért itt sokkal hevesebb lesz, mint Khokandban és Bokharában volt, és Oroszországnak a tényállás biztos tudatában, Közép-Ázsiát illétő támadó politikájában bizonyára lesz annyi esze, hogy Khivát legutoljára hagyja. Eltekintve attól, hogy a khánság lakott része nem lesz oly könnyen a czár fensősége alá vonható, azonkívül itt az oroszoknak valami 400,000 kitünő lovas turkománnal gyűl meg a baja, kik különböző törzsekből állanak egymás között folytonos ellenségeskedésben élnek, s azért jó zsoldért részint orosz szolgálatba léphetnek, rézzint pedig Khivával szűrhetik össze a levet, és a küzdelem azon sivatag területért, mely az Oxustól a persa határig terjed, az oroszoknak sokkal többjébe fog kerülni, mint a kirgizek sivár hazája.

Hanem a ki a már legyőzött nehézséget a még hátra lévő munkával összehasonlítani akarja, csakhamar át fogja látni, hogy az orosz politika Turkesztánban teljes győzelmének előestéjén áll, s hogy előhaladását többé semmi sem tartóztathatja fel. Urrá lett oly területen, hol néhány év előtt európai embernek még csak árnyéka se mutathata magát s melyről még ma is nagyon keveset tudunk. Taskendben, a turkesztáni kereskedelem e régi fészkeben ma már orosz kereskedők nyitották meg irodáikat; ott, hol ezelőtt Khodzsa Abdullah Jeszevi himnusjai zengedeztek, ma már pópák

tól énekelt egyházi dalok hangzanak; Szamarkandban a földgömb e fénypontjában, miként azt a benszülött költők nevezik, orosz parancsszó tartja fenn a rendet és a bokharai emir, ki egykor vonakodott az angol királynőt egyenjogu uralkodónak elismerni, ma egy orosz adjutáns előtt is remeg, kit a szamarkandi parancsnok Bokharába küldött, hogy a terhes hadi pótléket fölvegye. A szerencsétlen emir, kinek egy kicsapangó apa büneiért kell lakolni, eddig csak azért vala orosz védelem alá helyezve, mivel a Névánál attól féltek, hogy lázongó fia felül talál kerekedni, ki az oroszok állását nem veszélyeztethetné ugyan, de Mozaffar-eddin után bizonyára nem fog több emir Bokharában trónolni, mert Oroszország maholnap kényszerítve lesz, határvonalát a Zerefsán partjaitól az Oxus partjaira áthelyezni, sőt még ama duodecz-khánságokat is államszövetségébe kebelezni, melyek az Oxuson túl fekszenek. Ez utóbbi tény bevégeztével, mely egyetlen hadmenetnek is könnyen eredménye lehet, a czár az ozmanlik kivételével Ázsia valamennyi török népeinek ura lévén, kizárólagos birtokába jut a közép-ázsiai kereskedelemnek is, melyből Angliát máris kiszorította és az orosz diplomacia főfő mesterré lesz a politika mezején, mivel jelenlegi helyzete máris ítélő bíróvá tette Kelet- és Nyugot-Ázsia legfontosbbb kérdéseiben. Egy tekintet Ázsia földabroszára, ezt leginkább kimutathatja nekünk.

Ama nagy területen, melyet Oroszország ott elfoglal, még sehol sem hatolt le délfelé annyira, mint az Oxus melletti hódításainál; sehol sem talált oly hatalmas ellentállásra, mint itt, hol egy másik európai hatalomnak, t. i. az Ázsia északi része felé előnyomuló Nagy-Britanniának nagyravágyásával ütközött össze és a hol a vetélkedés ama küzdelmének be kell végződnie,

melyet e két európai óriás majdnem 200 év óta Ázsia birtokáért folytat. Oroszországnak az indiai brit birtokokhoz való közeledését értem, azt a kérdést, melyet én már több ízben kimerítőleg ismertettem, és itt csak röviden akarok érinteni. Hogy Anglia politikusai e kérdésben tanácsaimat nem vévén figyelembe, Oroszországot az Indus felé való előnyomulásra ugyszólva formáliter fölhivták, úgy látszik, hogy most már a Themse partján komolyan kezdik szánni-bánni, mert egyrészt az Afghanisztánnal keresztülvitt egyezkedések, más részről meg az Oroszországgal kezdett alkudozások elegendőleg behonyították azt. A mit ezelőtt öt évvel még könnyű szerrel megmenthettek volna, ma már az menthetlenül veszve van. Angolország a veszély előérzetében barátságot kénytelen szinlelni, de hogy Oroszország a sarkában van, s őt a legfenyegetőbb veszélybe döntheti, azt ma már egy angol se vonhatja kétségbe, ama közönyösség daczára sem, a melylyel eddig minden alkalomnál annyira hetvenkedtek. Hogy vajjon Oroszország benső államügyeinek mostani viszonyai között birtokába szándékozik-e keríteni Indiát, az még most kérdés alatt áll, sőt nagyon is kétséges. De az India felett elnyerendő orosz uralom eszméje mindenik nagy-orosz agyában ott él s a legmerészebb lépésre is képes volna rábirni őket. Csernajeff tábornok, a taskendi hős, 1866-ban egyik barátjához, ki a vietkai kormányzóság élén áll, egy magánlevélben ezeket írta: „A titokszerű fátyol, mely India eddigelé mesésnek tartott meghódítását Oroszország által, fedte, kezd szemem előtt felemelkedni!“ — A nagyravágyás könnyen kimagyarázható, noha Oroszország jelenleg minden erejével oda törekszik, hogy legujabb foglalmányai által Indiának csak közvetlen szomszédságba juthasson. A nagy goz-

dag és tarka népességű India a brittek minden abbeli erőlködése daczára is, hogy ez ősrégi országot az új műveltség árnyékában boldoggá tehesse, elégtelenség s forradalmi eszmék által mélyen aláaknázott mező, melyen eddig csak időleges kitörések mutatkoztak, mint pl. az 1857-iki szepoy-lázalás, de a melyen gyakoribb föllobbanások és pusztítások is fordulhatnak elő, mihelyt olyan szomszédra talál, ki a gyújtó szikrát könnyen áthajítani tudja. Már pedig Oroszország észak-nyugoton épen ilyen tetszetős szomszéd fog lenni, hol az már a brit felsőségtől nagyon idegenkedő kashmiri rajahval a Kűen-Lűn-hegységen keresztül már is kaczerkodni kezd, majd nem sokára — minthogy politikai győzelme Turkesztánban annyi mint bizonyos — gyöngéden édeskés szavakkal parancsolni kezd és a Karakorum szoros uton bizonyára hamarább fogna orosz kozákok őrállomást fölállítani, mint az angol-ind katonák, daczára, hogy a Hughly melletti politikusok (Calcuttában) évek óta készülődnek a positiót elfoglalni. India északi és északnyugoti részén, e területen, mely sürű mohamedán lakossága által többnyire igen veszélyeztetve van, az angol államférfiak még mindig azzal a reménnyel biztatják magokat, hogy egyrésről Afghanistanztánnak az Oxus és Indus között eső területét Szt. Pétervárral kezdendő alkudozások által semleges földdé változtathatják, míg más részről segélyezések által az afghanok szövetségét magoknak biztosíthatják. De politikájoknak igen gyöngé alapja van. Először is Oroszországnak sem akaratában sem tehetségében nem áll Oxuson túl jövőben követendő magatartása iránt kötelezettségöket vállalni magára, mert az oroszok ebben nem csak tetteik önállóságába való beavatkozást látnának s még pedig méltán, hanem nem is volnának ké-

pesek szavaiknak ura lenni ott, hol a föld. a népesség s a czél maga is folytonos előnyomulást parancsolnak. A parlamenti tagok épen úgy félre fognak vezetetni Gladstone ur buzdító ígéretei által; mint a hogy Lord Mayo is csalódni fog Sir Ali Khannak, Afghanisztán jelenlegi uralkodójának barátságában. Mert először Sir Ali Khan csak addig ül a trónon Kabulban, mig az indiai pénzügyminiszter elég pénzt küld neki vetélytársai mellőzésére; másodsor meg a pénzen vásárolt afghán rokonszenvet magasabb ajánlatért mások is csak úgy megszerezhetik; de ha teszem föl, Sir Ali Khán elég megbízható volna is, ki áll jót arról, hogy vajjon utóda is oly rubelmentesen fogja magát viselni mint ő?

Ki lenne tehát egy rövidlátó, hogy át ne lássa, miszerint Oroszország Indiával, Nagy-Britannia ez Achill-sarkával szemben elfoglalt álláspontját Ázsia nyugotán s később keleten is létesítendő tervei javára ki tudja és fogja is zsákmányolni?! Anglia fiatal diplomatái, mint pl. Stanley lord, mint ránczígálhatják erre arra a török-brit szövetséget — az mégis erősen áll, sőt ma már egészen hagyományossá lőn, s a St. James és Szt. Pétervár között fenálló barátság lehet még oly nagy is, azért a brit oroszán orditása a czárt Bosporus melletti terveitől mégis vissza fogja tartani és riasztani. Volna-e tehát jobb eszköz a vadállatot (bestia, miként egykor azt John Bright nevezé) elnémitani, mint az, hogy egy forradalom által az Indus és Ganges mellett egy második Nana Szabibot ismét sikra állítani, kinek az orosz támogatás az új Havelock-ok, Campbellek és Henry Lawrence-k, ren lkivüli heroizmusa ellenében ritka szívósságot és kitartást kölcsönözhetne? Daczára azon érdekek fontosságának, melyek Nagy-Britanniára nézve a levantei kereskedelemhez és a Földközi tengerhez van-

nak füződve, szívéhez a nagy indiai birodalom mégis csak közelebb áll; ez az ő nagyhatalmi állásának alapja és hogy ezt biztosithassa, kénytelen lesz az oroszoknak Törökországban szabad kezet engedni. Körülbelül ilyen szerü alakot fognak ölteni magokra: elébb utóbb a politikai constellatiok Ázsia keletén is. A mi az oroszokat Khina megtámadásától még ez ideig visszatartotta, — mert az Amur vidék elfoglalása csak a kezdet kezdete volt — nem egyéb, mint csupán csak a nyugoti hatalmak föllépése s különösen pedig az a befolyás, melyet az angolok a pekingi udvarnál gyakorolnak. Ne léteznének csak azok a messzeterjedő kereskedelmi érdekek, melyeket Angliának mind a khinai vizeken mind pedig a szárazföldön védelmeznie kell, akkor sokkal könnyebb volna az orosz politikájának a játék a menynei birodalom omladozó romjaival, mint így, a mikor erőhatalom helyett csak csalszövénynyel működhetik. Minden, mit Nagy-Britannia Khinában véghez vitt, csakis indiai hatalmi állása folytán többnyire indiai segédcapatok által történt. Nem nagy kérdés-e tehát most már, hogy mikért fog majd Anglia Khina ügyébe avatkozhatni, ha egyszer az orosz szomszédság következtében Indiában elfoglalt állásának megvédelmezése miatt mindkét keze tele lesz dologgal? Hogy pedig Oroszország Khinával szemben tétlenül nem hever, azt bizonyára senki sem fogja kitörölhetni a valóságos tények sorozatából.

VI.

Valóban nevezetes, hogy a harc a világ e két nagy császársága között, már t. i. Khina és Oroszország között, még abban az időben megkezdődött, mikor az utóbbi a hatalmi állásnak még csak embryójában volt, az előbbi pedig már hatalma zenithjén állott. Kelet-Sziberiában történt, hogy az oroszok az ottani ősnépeken keresztülvezető győzelmi ősvényökön legelőször Khina érdekeiben oly hatalmas ellenre találtak. Khina, mely régi civilizációjával, hadi erejével, melyet Mandzsuriából kapott, jó módu, ipartűző lakosságával a czárok birodalmául sokkal erősebb volt, ama határvillongásoknak, melyeket Oroszország előnyomulása előidézett, parancsoló hangjával igen könnyen véget tudott vetni. A nercsinszki egyezmény által 1689-ben ő mennyei felsége az oroszoknak el is vette a kedvét jó sok időre minden további előnyomulástól; mert ama lángoló vágy daczára is, mely őket Pojarkow és Chabarof leírásai után az Amur folyam alsó futásánál elterülő áldott vidékért serkentette, kénytelenek voltak egyelőre a Pekingbe menesztett békés küldöttségekkel megelégedni. Oroszország akkortájtban csak a legmélyebb alázatossággal mert Khina kapuin kopogtatni. Egyszer az, hogy a mennyei virágbirodalom akkor még az európai fegyvergyakorlatokból tartandó leczkéktől meg volt kímélve; az európai hatalmak iránti megvetés és kicsinylés akkor még sokkal nagyobb volt, hogysen jogaiban bármi módon is megrövidítettetni engedte volna magát; azután meg Oroszország maga is részint Nyugat-Ázsiában, részint Európában sokkal inkább el vala foglalva, hogy a távol keletet illető terveinek kivitelére,

hol anélkül sem kellett vetélytárstól tartania, oly gyors léptekkel sietett volna. A Néva-parti urak biztos győzelmök előérzetében időt engedtek, míg az 1839. és 1860-ki háboru, melybe Khina a nyugoti hatalmakkal sodortatott, a nyakas mandarinokat Pekingben eléggé megpuhították arra, hogy az oroszok tetszése szerint írják alá a netaláni szerződéseket. Akkor aztán ő is előállott színeivel, s a mint könnyen elképzelhető, teljes győzelmet aratott.

A szt.-pétervári udvar kegyvesztése volt annak a legfőbb oka, hogy Kelet-Sziberia kormányzóságát 1848-ban Muravieffre bizzák. E vasakaratu és márványhideg szívü férfi épen alkalmas eszköz vala, melylyel az Amur vidékének az elődöktől annyiszor megkísérlett meghódítását foganatosítani lehetett.

E történetileg nevezetes barbárt sem az égalj zordonsága, sem az ős erdőségekkel borított mocsáros part vidékek gyilkoló levegője nem volt képes arra birni, hogy nehéz feladatát abban hagyja. Csak a mult évben tett közé egy orosz, Herzen Sándor lapjában, egy tudósítást Muravieffnek az Amur mellett elkövetett gonoszságairól; hű de kiáltó színekkel ecsetelte ő, hogy miként vészett el éhség, fagy és tulságos megerőltetés miatt száz meg száz orosz, kiket e barbar az utak egyengetésére vagy valamely magános őrállomásra az erdőkre rendelt ki, anélkül, hogy Pétervárrott a tulbuzgó szolga működését, ki miként a menekülő gyilkos Csernigoffszky 1665-ben (ki bűneiért itt lakolt meg) a kegyvesztés csorbáit akarta kiköszörülni, csak legkevésbbé is kárhoztatták volna. Minden lárma nélkül nyomult a támadó hadsereg vizen és szárazon az Amur mentében a japáni tenger felé. Szokás szerint itt is erődökkel kezdették, melyek aztán későbbben, mint másutt is,

gyarmatokká és városokká nőttek ki magukat; 1851-ben keletkeztek a Nikolai-őrállomások az ugynevezett Amur-Liman (torkolat) mellett; későbbben Marniszk, Alexandrovszk és Konstantinovszk erődök következtek. Az oroszok úgy csinálták ezt a dolgot, mintha ez az egész Amur-vidék ősi tulajdonuk lett volna s mindezeket a khinai hatóságok szeme láttára vitték véghez, melyek vesztég maradtak s csak is gondosan szerkesztett tudósításokat menesztgettek Pekingbe; és így az orosz diplomacia elég naiv volt a khinaiak e hallgatását beleegyezésnek tekinteni s talán csakis a formalitás végett látták szükségesnek 1857-ben Putjátin admirált a khinaiakhoz küldeni, hogy a már előre is elfoglalt Amur-terület végleges átengedését követelje. Oroszországnak szerencséjére Khinát a nyugoti hatalmakkal fölmerült ellenségeskedése akkor épen visszatartá attól, hogy az orosz követelésekre feltétlen feleletet adhasson. A dolog hosszasan elhúzódott, a sz. pétervári udvar, mely, miként mindig, csak úgy áradozott a gyengébbek iránt mutatni szokott gyöngédségi érzelmektől, most a rokonszenvezett s szorongatott Hiengfuvál s a khinai háboru egész folyama alatt Pekingben magas kegyben állott új követségekkel nem akart alkalmatlankodni.

Vártak és a semleges magatartásért és a tanusított mérsékletért, valamint bizonyosan ama krokodil könyekért is, melyeket az orosz követség tagjai a császári nyaralónak: Yuen-Ming-Yuen-nek elpusztítása felett hullottak, jutalmul az aiguni szerződést nyerték 1838-ban, május 28-án, melyet későbbben Tien Tsinben khinai részről is megerősítettek, mire aztán 1860-ban az Ignatief és Kong herczeg között kötött kereskedelmi szerződésben a Khina és Oroszország közti határvonal oly

módon állapítottatott meg, hogy az utóbbi az Amur egész balpartját az uszuri torkolatáig s onnan kezdve a jobb partvidéket is egész a Kis Tjumen folyó torkolatáig megkapta. E szerzemény, noha majdnem 11,800 négy-szögű mfdnyi, Oroszországra nézve, a mi a pillanatnyi hasznosítéleti, csak annyiban birt értékkel, hogy először belső Sziberia közlekedhetését a külvilággal megkönnyítette, mert Nikolajefszk kikötőjében a hajóknak még oct. elején föl kell szedniök vitorláikat, ha nem akarnak oda fagyva vesztegelni april haváig, míg Mandzsuria déli partjain sok kitűnő kikötőhely van, hol a hajók egész esztendőn át biztosan lehetnek. Másodszor Oroszország e helyzete által közvetlen közelébe jut annak a harcstérnek, melyen a nyugoti hatalmak kereskedelmi érdekeiknek K.-Ázsiában leendő képviseltethetése végett az újabb időben sikra szálltak s a kölcsönös felsőségért egymással békésen versenyeznek. Míg Franciaország a maga kereskedelme érdekeinek a kelet-ázsiai vizeken kokhin-kinai, Angolország pedig a magáénak indiai birtokaiból nyujthat védelmet, — addig Oroszországnak a maga déli álláspontjánál fogva a possiette-i öbölben, az új Vladivosztock városból alig szükséges egy nyolczad részét hátrahagyni ama térnek, melyen át a francia és angol flották Khinába és Japánba juthatnak. A jelenre nézve mindez természetesen csak egy terv alapvonalait képezi mert ma — úgy látszik — csalódni szeretnének abban a talán igen is magasra becsült értékben, melyet eleinte az Amur területnek tulajdonítottak. Szivesen elismerem, hogy ezzel az orosz birtokkal, miként minden egyébbel is, a mi nagyon távolra esik, igen is nagy lármát csaptak; de tekintetbe kell vennünk, hogy Sziberia már a legközelebbi jövőben, mihelyest az Oroszországban tervezett vasutvonal

valósággá lesz, anyagi helyzetét illetőleg jelentékeny javulásnak nézhet elébe. Déli Sziberia és Mandzsuria valóban gazdagok a természet mindennemű terményeiben; csak a nagy világforgalom csatornája érintse azokat, és a látszólagos lethargia csakhamar virágzó életté fog átváltozni. Keleti Mandzsuria partvidékei által pedig Oroszország legkönnyebben eljuthat e czéljához.

S a szt.-pétervári udvar még sem fog megállapodni az Uszuri és Amur határvonalánál. Valamint mindenütt, hol egy birodalom határvonala nomád népektől lakott sivatag területen húzódik végig, állandó rendre gondolni sem lehet, és czivódásokra okokat nem igen kell messziről keresni. épen így Oroszország is csakhamar kényszerítve fogja látni magát, hogy határvonalát egyfelől a Szangara folyóig, másfelől pedig a független Mongolország déli határáig terjessze ki, mely utóbbi már csak mintegy 125 német mértföldre van a khinai faltól. Mind az Uszuritól nyugatra, mind Kiakhtától délre az új hódítások számára már meglehetősen egyengetve van; csak magában Urgában van már valami 20 letelepült és berendezett orosz kereskedőház és egy nagy befolyású konzulság egy kozák előrsi állomással, sőt orosz részről már régen fölléptek azzal az állítással, hogy a két állam természetes határa voltaképen a Khingan nevű déli hogylánczolat. Az oroszoknak nem is kell bevárniok azt az alkalmat, míg Khina rozzant állam-épülete összeomlik; a czár oly barátságos, hogy menyeyei testvérének még eleven testéről ki fog szabdalni egyes tagokat.

De Khinának nemcsak keletén, hanem nyugotán is készülőkben vannak egy jókora falatot elragadni. Az Ili-völgyet, vagy a mint még nevezni szokták, az Ili-tartományt értem egy földminőségénél, s égalji viszo-

nyainál fogva széltében-hosszában híres földdarabot, mely az előbbi század közepe táján a Dzungarok birodalmának elenyészte után Khina által elfoglaltatott, hanem a legújabb időben, t. i. 1864-ben a döngenek lázadásakor Kelet-Turkesztánnal egyesülve, a khinai uralomtól elszakadtak és függetlenségét egy hierarchikus főnök vezetése alatt mind e mai napig fentartotta. Dzungáriának a nyugoti részét különböző okoknál fogva régóta szemügyre vette az orosz támadó politika. Mert először a Muzart-hegység szoros utai, — a legrégebb és egrövidebb utak keleti Turkesztánba, már akár Akszu-Turfán, akár Kulcsa felé — mind az Ili-tártományba nyílnak, úgy hogy Kulcsa birtoka nélkül a Thien-Shan hegység völgyei feletti uralkodása nem is képzelhető, másodszer ezen némikep rendezett földmivelést üző tartomány annectirozása által az orosz uralom az Ala-Tau hegység kirgizei és burutjai között azon mértékben fog erősödni, melyben Taskend meghódítása kedvező volt a kazákok leigázására. Harmadszer Oroszország ittnémi jogigényekkel is léphet föl; ugyanis a kalmüköket, kik 1771-ben az orosz terrorismus elől a kaspi tenger északi partjairól ide menekültek, mint szökevényeket visszakövetelheti.

Ők azon örökséghez tartoztak, mely Dzsingiszkhánról szállott a Romanoff-ház uralkodóira, s Oroszországot nem egykönnyen lehet háttérbe szorítani. Ma még ugyan az Üszük, mely 79' hosszúságu és 44' szélességű fokban az Ilibe szakad, képezi Oroszország keleti határát a Dzungariával szemben; de csak a kazák telepeket kell szaporítani Kopalban és Vernoje-ban, egy szóval az Iszik kül melletti álláspontoknak csak némileg megszilárdulnia kell és az orosz diversio Kuldscha és Csugucsak ellen nem fog sokáig várakoztatni magára.

A mint látjuk tehát, leginkább két népelem az, melyekkel Oroszország a maga területét Khina rovására kikerekíteni akarja. Először Mongolország és a kalmükkök, másodsor a tatárok. Az elsőbbek közül ma még csak mintegy 500,000 áll orosz hatalom alatt; a mongol nemzet zöme a khinaiaknak részint közvetett, részint közvetlen felsősége alatt él, s minthogy minden hitrokonság daczára is a Gobi-sivatag együgyü, de becsületes nomádjai és a ravasz khinaiak között a kölcsönös szeretet valami magas fokon soha sem állott, ennél fogva a Mongoloknak szerfelett közönyös lesz, akár a pekingi, akár a sz.-pétervári zsarnoknak fizetik is az adót, mint-hogy végzetszerű sorsánál fogva a kettő közül egyiktől sem szabadulhat meg.

A mi pedig Dzungária tatárjait illeti, ők utolsó gyűrűjét fogják képezni a török-tatár népek ama láncolatának, melyet Oroszország Ázsia északi és távol keleti részén hatalmába kerített és az ur-változás a békés tarancsiknak *) az Ili partjain annál kedvesebb lesz, mivel ellenkező esetben Khinához kerülnének, mely mozlim érzelmeikkel sokkal inkább sérti mint Oroszország. Ha ez megtörtént, mikor a mongolok és tatárok egészen be lesznek kebelezve az orosz népszövegségbe, akkor Khina elvesztette északi határának külső védműveit, melyekben pedig többet bizik, mint a tengerben, mely őt délről bekeríti; akkor ez oldalról is nyitva lesz minden megtámadásnak, s egy orosz hadsereg nemcsak hogy sokkal könnyebben bevonulhat Pekingbe, mint 1860-ban az angol-francia csapatok tehe-

---

*) Tarancsi (földi vagy földmivelő) névvel neveztetnek a khinaiak által keleti Turkesztánból száműzetésben ide huzzott tatárok, a kik többnyire földmiveléssel foglalkoznak.

ték, hanem az egyszer meghódított földet egyszersmind könnyebben és jobban is megtarthatja. Mert Oroszország utja nincs holmi csalfa hullámszeszélyeknek, és nincsen Taku-erődöknek kitéve, hanem saját birtokainak szakadatlan láncolatán visz keresztül egészen a hatalom központjáig.

Most már azt kérdem, hogy fogja Európa, és hogy fogja különösen Francia- és Angolország eltűrni, hogy a rájuk nézve oly fontos kereskedelmi érdekeket Kelet-Ázsiában Oroszország rivalitása veszélyeztesse? A békeséges együttélés szerencsétlen eszméje Khinában épen oly téves, mint a Hindu-Kushnál és a Boszporus partjain s az öszszetütközés itt is, noha csak későbben, de mindenesetre meg fog történni multhatatlanul.

VII.

Ezek volnának a kép körvonalai, melyet Oroszország hatalmi állásáról Ázsiában vázolni akartam, s bárha a keret szűk és a színek igen halványak, az olvasó mégis meggyőződhetett arról, hogy a hatalom, a mely a Jegestengertől a Hindu-Kusig terjed, melynek déli határa a Duna torkolatától a Posiette öbölíig több mint 7000 versztnyi hosszú vonalban fut végig, teljességgel nem olyszerű, hogy annak jövő működését és törekvését közönyösséggel szemlélhessük. Láttuk, hogy az orosz előőrsök miként állnak leskelődve az Uzsuri és Amur mellett, a Gobi sivatag szélén, az Ili folyónál, a Terek-szorosut mellett, az Oxusnál és Aral-tónál, a Kaukazus sziklaesucsainál és Bessarabia lapályain, mindenütt és mindig csak hódítások után kémlelve. A pe-

kingi udvarban, az urgai nagy Lámánál, a Kirgiz és Kalmuk ősz szakálluak nemezsátraiban Közép-Ázsia fejedelmeinél épen úgy, mint a teheráni királyi palotában és a stambuli szerailban, mindenütt megtaláljuk az orosz befolyást, vagy barátságos magatartás színe alatt lopózva be, vagy már parancsoló hangon lépve föl. — Több mint Ázsia felének birtokában, hol a csárok különböző származásu nyelvű, szokásu és vallásu nemzetekből egy egységes birodalmat alakítottak, hol trónjokat oly sok korona és diadém omladékain állították fel, az orosz diplomácia urának óriási hatalmi épületét még mindig tovább akarja dél felé kiterjeszteni, mert a r u s z név és az oroszok politikai izgatásai Egyiptomban és Arabiában, Maszkatban, Nyzam és Mysore államokban egyaránt ismeretes. Ázsia oly sok virágzó vidékének, oly sok történeti multu nemzetének és annyi ős, erőteljes népeknek sorsa felett már is a borzadályteljes, ijedelmes Észak egy pontjából határoznak, amit Dzsingiszkhán és Timur hátrahagytak, az már többnyire mind a Romanoff ház kezére került és a föld utáni éhség, a hatalom utáni szomj még mindig nincsen lecsillapítva.

Valóban bajos volna megmondani, hogy mit kell inkább csodálnunk, vajjon azt a szédítő magasságot-e, melyet a kolosszus már elért, vagy azt a határtalan nagyravágyást, mely azt még mindig átlengi?

Mindkettő páratlan tünemény; egyikből sem sugározik valami rózsaszínű jövődjö csilláma nyugoti műveltségi viszonyaink számára, s mindkettőbeu van elég oly anyag, mely egy olyan embert, ki a mindennapiság korlátain túl képes tekinteni, gondolkozóba ejtsen. A meddig fennáll az az elv, mely szerint egy állam szerfelett nagyhatalmi fejlődése a kisebb szomszéd államok

haladásának vészhozólag állhat utjába, addig Európának nem lehet és nem szabad az orosz támadó politikát az eddig tanusított közönyösséggel szemlélni, s még annál kevésbé lehet és szabad az által, hogy annak civilizatori szerepet tulajdonítunk, e téren a további működésre ugyszólva fel' átoritjuk. Oroszország ma már nem egy óriási, de bensőleg sivatag és üres ország fogalma többé; a csárok birodalma nemcsak az ujonnan nyert feltület négyszögmértföldrivel növekszik, hanem lelkekben és anyagi erőkbén is, a miben neki természetesen a külföld európai iparüzői nagy segítségére van. I. Péter idejében az egész birodalom csak 15 millió lakossal birt. II. Katalin trónra léptekor már 25 millióval és I. Sándor halálakor 50 millióval; és így a jelenlegi népesség valami 77 millió, oly növekedést mutat, a melyet a megfelelő idő alatt egyetlen állam, sőt maga Anglia sem képes felmutatni, és ez a moszkovita uralkodásvágnak s nem pedig a moszkovita sajátságának eredményeül tekintendő. A tapintat és ügyesség, melylyel Oroszország a leigázott népeket, bármennyire különböztek is ethnographiailag egymástól, előbb nemzetiségéből kivetkőzteté, azután amalgamizálta, valóban megérdemli, hogy bámuljuk. Az eljárás, melyet mindenütt szigoru scrupulozitással hajtottak végre, körülbelül következő: legelőször is a meghódított nemzettest tömbjét kozák előörsök ékei által szétrombolják. E kozákok, a kik nőtől és gyermekestől, mondhatnók házastól és udvarostól mennek a háboruba, műveltség tekintetében ritkán állnak magasabban, mint a meghódított népek: a szomszédos ismerkedés ennél fogva mindkét részről könnyen lehetséges; s minthogy Ázsiában még mindig az uralkodó a hangadó, az alattvalók uralkodóik szokásaival s életmódjával mind jobban-job-

ban kibékülnek. Szokás szerint a bűnökön kezdik, mert a pálinka iránti hajlam az első leczke, melyet oly sok nomád nép a kozák czivilisatiótól nyert. Ezután következik a babonás eszmék kölcsönös kicserélése, melyeknél, miként könnyen gondolható, a pópától szentesítettek nyerik el az elsőséget; csakis a csodás bűvformulák és kisértetidézések után jön az orosz biblia, melylyel fölfegyverkezve, a nem rég leigázott nomád törzsrökönainak legelkeseredettebb ellenévé válik. Ott, hol Buddha vagy Mohammed tana az orthodox egyházat megelőzte, a győzelem nem oly könnyű, sőt miként a tapasztalás tanítja, szerfelett nehéz, de annál könnyebb az és volt is mindig ama turáni népségeknél, melyek Közép- és déli Szibériában az Irkuczktól kezdve a Volgáig laktak, s melyeknek nagy része az orosz nemzet magvával összeolvadt. A Lena jakutjai, a Pecsora melletti szirjanek, a cseremiszek, vogulok és votjákok az Uraltól nyugotra még ezelőtt 30 évvel, mikor Boethling, Castren és Reguly őket meglátogaták, legalább is ötször annyian voltak mint a mennyien ma vannak. Nem dögvészek és háboruk ölték meg őket, hanem az említett procedura segítségével Oroszországba mentek át. Mondottam, hogy a mohamedánok igen kemény anyagot képeznek az eloroszosítási vágyak ellenében, de még sem tudnék megfelelni arra a kérdésre, hogy mi lett a Krimnek és Bessarábiának egykor gazdag tatár népességéből, mert ma a legújabb statisztikai adatok szerint az Oroszország alatt élő turk tatárok összes száma, kik alatt nem csak a nogajokat, hanem a bashkirokat, csuvasokat és kirgizeket is értik, csak 4.780,000-re megy. A szórványosan (sporadice) előforduló kivándorlások Törökországba alig vehetők tekintetbe, de annál inkább az a 30 éves katonai szolgálat, mely sok nogajnak, baskirnak

stb. nevéhez az off ragasztékot oda biggyesztté; így származtak az Eminoffok, Kasimoffok, Valishanoffok, Nazaroffok stb., mi által a mohamedán-tatár elem bizonyára nem igen erősödhetett. Így fog ez még sokáig tartani. Oroszország, a helyett, hogy a leigázott népet civilizálná, inkább a russifikálást fogja hódításai főczéljának tekinteni, magasabb czélokot nem akar ismerni. Hogy az ország anyagi erőinek fejlődése nem abban az arányban halad, mint a lakosok számának szaporodása, senkit sem fog meglepni, de az utóbbi 25 év alatt az ipar és földmívelés terén sok minden történt, mi javulásra mutat. Az emeltyük külföldi erők ugyan, de a haszon Oroszországnak jut. A különböző gyárak vas- és érczárak posztó- és gyapotkelmék számára, melyek Európa hasonnemű termékeinél természetesen jóval alább állanak; ázsiai Törökországban, Perzsiában, Közép Ázsiában, Afghanisztánban, India és Khina északi részein óriási területet hódítottak meg magoknak, a mi senkinek sem eshetik oly keservesen, mint John Bullnak, a ki ez által még Afghanisztánból is kiszorittatik. A birodalom egy részében, névszerint európai Oroszországban a tervben levő vaspályaépítmények száma nem csekély. Öt különböző vonal fogja a birodalom legtávolabb eső bensejét a Volgával, a forgalom e főerével összeköttetésbe hozni. Moszkva az európai Oroszország legkülönbözőbb pontjaival, mint Odessával, Sz.-Pétervárral, Orellel és Kievvél érintkezésben fog állani, s miuthogy e vonalak mind jobban-jobban terjeszkedni fognak kelet felé, s egyik közülök, a samara-orenburgi, már legközelebről megkezdetik, így Oroszország az ő legnagyobb ellenségét, miként Miklós a távolságot nevezni ezokta, nemsokára le fogja győzni, s még pedig, a mi elég komikusan hangozhatik, éppen Anglia segélyé-

vel. Nagy-Britannia az ő hatalmas vetélytársának itt is előnyököt nyújtott, mert 1868-ban London pénzkereskedői majdnem 12 millió font sterlinget ruháztak be orosz vaspályákra. A kereskedelmi világnak értésére adta Oroszország, hogy vasutaival tisztán kereskedelmi célokra törekszik, a mi egy részről egészen igaz is, de másrésztől nagyon rövidlátónak kellene lennünk, hogy e vasutak hadászati előnyeit át ne lássuk. Mennyire könnyítve lesz a csapatok összevonása, élelmi szerek és hadi készletek után küldése, és mennyivel dörgőbbé lesz az orosz hatalom hangja a Duna és Visztula mellett épen úgy, miként a Boszporus, Araxes és Hindu-Kus-nál és az Amur partjain, ha Oroszországnak bizonyos utak hátrahagyására annyi napra leend szüksége, mint a hány hetet vesz az most igénybe?

Az előhaladás azon szelleme mellett, mely most az egész nyugotot átlengi, azon alapos meggyőződés mellett, hogy az iparmozgalom és vasutak a művelődés és felvilágosítás legelső apostolai, Oroszország előhaladása jó reményekkel tölthetne el bennünket Európára ezentul gyakorlandó befolyása iránt; azt kellene hinnünk hogy az új civilizáció aegise alatt, habár lassan is, de mégis a valódi szabadság és örök béke ösvényén lépdelnek! Fájdalom, még eddig a legesekélyebb nyom sem látszik, mely minket illetően reményekre jogosíthatna, mert Oroszország politikája még mindig nagyon is középkorias szabású s még mindig új birtokok és földek után sovárogo, és a mező, melyet körülkerített magának, sokkal nagyobb, hogy sem történeti hivatását azon teljesíteni képes lehetne. Non datur saltus in natura, fogják mondani; politikai és társadalmi reformokat nem lehet egy kézmozdulattal életbe léptetni. ahhoz egy életkor szükséges. De miképen szépítsük hát azt a

tényt, hogy Oroszország, daczára nyugotttal való minden szomszédságának, barátságának és folytonos érintkezésének, orosz népeisége az általános művelődésben csak annyira tudta vinni, mint az oly gyakran korholt Törökország és Persia? Az ilyenemű kontroversiáknál rendesen az orosz nemesség és értelmiség magas műveltségével akarnak elaltatni bennünket. Hogy a csillogó szalon-életet ismerik és hogy idegen nyelveken elég folyékonyan parliroznak: arról mindenki meggyőződhetett; de ki olvasta valaha szellemi műveiket? A mi ma Oroszország firmája alatt az európai tudományosság piaczára kerül, német bölcsesség és német szorgalom gyümölcse; mert habár vannak is az újabb időben Chanikoffok, Zernoffok, Semenoffok, Sverzoffok stb. mégis ilyen borzasztó csekély ezek száma és mily jelentéktelen az ő szellemi működésük azon szellemi contingens mellett, melyet Németországeleitéől fogva szolgáltatott és szolgáltat jelenleg is,*) oly kontingens, melynek a moszkoviták saját országuk ismeretét, hadseregeiknek annyi hősiességét s az ázsiai explorator (vizsgáló) hırnevét köszönhetik Istenemre! valóban kár volna, ha mi a mi korunkban, melyet oly örömezt nevezgetünk praktikusnak, illusióknak adnók át magunkat, mert illusió az és nem egyéb, ha mi a tetőtől talpig ázsiai oroszról európaiat akarunk faragni, oly

*) Csak néhányat akarunk megnevezni az ismertebbek közül, csak néhányat azon, az oroszok szemében ma már annyira megvetett németek közül, a mint azokat André Richard, a „Welthandel“ cz. munkájának IX füzeté 47-dik lapján egy jeles megjegyzésben elősorolja: Gmelin, Pallas, Krusenstern, Wrangel, Erman, Fuss, Lessing, Ledeborn, Rose, Ehrenberg, Humboldt S., Bunge, Gebler, Helmersen, v. Schrenk, Schwarz, Ritter, Gorgi, Middendorf, Radlof, Kaiserlingk, Blasius Radde, kikhez én még Tottleben és Kaufman tábornokokat, Dorn, Baer, Schiffner és Schmidt (a mongolista) tudósokat akarom oda toldani.

ázsiaiakból, kik az államnak évenként 115³/₄ millió rubelni pálinka-adót fizetnek, s kiknek fővárosában minden lakóra valami 100 litra pálinka esik évi fogyasztás gyanánt.

Igen, épen mivel az oroszok a szó szoros értelmében ázsiaiak s még sokáig azok lesznek, a czárok rendkívüli hatalomhalmaza épen azért még jó sokáig csak a nyers erőszak tényezője lesz, nem pedig a vezetése alá esett népek művelődésének és nemesbülésének eszköze. Elég világosan látjuk ezt ama szomorú műveltségi viszonyokban, melyek között a letelepült mohamedánok a több száz éves orosz uralkodás után még most is élni kénytelenek, míg ellenben India mohamedánjai alig 50 éves brit uralom alatt már magasabb műveltségnek örvendenek, mint az oroszok maguk. Állításunkat még inkább megerősíti az a körülmény, hogy a finnek a selfgovernment (önkormányzat) aegise alatt műveltség tekintetében jóval felülemelkedtek az oroszokon.

Ha az oroszok a maguk minőségökben mint ázsiaiak, szemöket csakis Ázsiára vetették volna. ha Romanoff-ház nagyravagyásának csak az Uralon túl keresne tért s minden befolyástól Európa történelmére visszattartaná magát, ugy abban a reményben, hogy az orosz civilizáció hidul szolgálhat a mohamedánoknak és buddhistáknak Európába; a czárok támadó politikájára nem kellene oly gyanakvólag fekintenünk. De még eddigelé mindig az ellenkező bizonyult be. A szt. pétervári udvar, a hogy most az ázsiai nyers erővel az európai szellemet oly eredménydusan állítja szembe, valamikor még megfordítva is alkalmazhatja e kísérletet és a vasutak és gőzhajók mai korszakában bizonyára több eredménynyel fog felléphetni, mint Suwaroff és Gorcsakoff idejében. Európa ne az orosz császárság kegyetle-

nül összekuszált pénzviszonyaiban s ne egy forradalom veszélyeinek jósolgatásában, és így ne is abban az elvben, mely szerint az igen is nagy óriásnak több részre kell szétomlania — mondom, ne ezekben keresse — vigaszát és biztosítékát. Európának a természetes védműveket, a politikai constellatiókat Oroszország ellen meg kell teremteni, erősíteni és azokat gondosan őrizni, nem pedig lebontani, miként ezt a mi okos diplomáciánk a legujabb időben tevő. E védművek pedig: 1) Az ottomán birodalom integritása; 2) a magyar korona területének fentartása és 3) a lengyel királyság visszaállítása. A mi diplomáciánk, mely hanyagsága és felületessége által Oroszországot leginkább segítette mostani helyzetére, e három pontot áthághatatlan hegyeknek szokta tekinteni. S pedig mi'y könnyű volna mindezt egy őszinte eljárás által létrehozni! A védelem által, melyet a nyugoti hatalmak Törökországnak nyújtanak, egy rakás kiskorú nép megszabadult a társadalmi zürzavartól és fejetlenségtől. Rajongó humanistáink legye- nek meggyőződve a felől, hogy a félhold mumusa a politikailag éretlen oláhoknak, bolgároknak, bosnyákoknak és görögöknek még mindig nagyon szükséges. Ha e népek életképesek, akkor ugyis felül kell emelkedniök uraikon, szellemileg, és függetlenségök csak akkor lehet biztosítva, mikor teljes öntudatra érlelődtek meg.

Magyarországban, melyet Oroszország panszláv izgatásokkal árasztott el, — itt sem fog Európa igazságtalan ügyet védelmezni. Hogy itt a magyar elem viszi a vezérszerépet, egyrésztől számbeli nagyságának, másrésztől meg ama tulajomóságnak tulajdonítandó, melyet a magyarok a művelődés, a politikai szellem, a férfiaság és komoly hazaszeretet mezején a szt. István

koronájának minden más nemzetiségével ellentétben tanusítottak. Magyarország csak azt akarja, hogy jogait elismerjék, s ha ez megtörtént, az északi betolakodók ellen ugyanazt az erős falat fogja képezni, melyet egykor délen az ozmanlik ellen képezett. A mi Lengyelországot illeti, fájdalom! igaz, hogy kristálylyá tömörült sohajaiból sokan a guny vésőjével akarták a honszerelem torzképét kifaragni. Hanem ezek többnyire csak soi-disant szép szellemek voltak, a kik nem átallották a leggyöngédebb és legszentebb érzelmeket is mindennapias divat nevetséges alakjába kényszeríteni. De lehet-e azt csodálni, ha egy életképes nemzet a zsarnokok hóhérbárdja alatt vonaglik és sohajaival a világot megindítja? Valóban nagy ideje volna már, hogy Európa e hallatlan igazságtalanságot és jogtalanságot, melyet Lengyelországon elkövettek, egyszer jóvá tegye, oly kötelességet róván le azzal, melylyel önmagának s az elnyomott emberi jogoknak tartozik. Önmagának, mondom, mert egy szabad Lengyelország legerősebb gát lenne, melyet Európa a moszkovita hatalomnak Ázsia ősrégi tanyáiról áthömpölygő áramlata elébe állithatna, ha ez pöffeszkedése által feldagadva, zavaros hullámaival valamikor nyugot felé akarna rohanni.

Az ovatos havasi lakó védelemre gondol, még mielőtt a vészterhes hegyi patak dübörgését hallaná; a mi diplomacziánk ellenben még mindig nem akarja megszagolni a veszedelmet, mely a nyugoti népek műveltségét és szabadságát Oroszországnak Ázsiában szerzett óriási hatalmi állása folytán fenyegeti.

F Ü G G E L É K.

Az előrebocsátott tanulmány be volt fejezve, s már néhány hónapig feküdt íróasztalomban, midőn hire jött, hogy Oroszország az 1856-iki szerződés revisióját követeli, tehát folytatni akarja egyidőre elhagyott támadó politikáját.

Hogy az európai olvasóközönség általában derült égből lecsapó villámnak nézte Gortschakoff jegyzékét, szint oly különös, mint az, hogy cabinetjeink a 1856-iki szerződés felmondását mind jogi mind nemzetközi szempontból még vizsgálatra is méltatták, s oly casusnak vették a szt.-pétervári kormány e lépését, mely diplomatiai uton, tehát conferenciák vagy egyéb értekezletek által eligazítható.

Valóban meglepő, hogy az orosz politikusok régi eszmejárását számba sem vették, s még oly körökben is, hol a jegyzék tartalma és hangjának leginkább kellet sértenie, — még gondolkoznak is azon állítólagos indokok fölött, melyek a czár kormányát e lépésre bírták. Az mondatik ugyanis, hogy Oroszország, ura az euxini partvidék több mint felének érzi a tengeri erő hiányát, hogy egyrészt a folytonosan növekvő csempészetet meggátolhassa, másrészt pedig, hogy esetleges támadás ellen magát védelmi állapotba helyezhesse.

Csempészet — ha valóban léteznék is, — csak a keleti parton, a cserkesz partvidéken volna úzható; de

el hiszi-e a világ, hogy Oroszországnak nincsenek hajói, hogy kereskedését védhesse? Nem ismeretes-e eléggé, hogy itt jó kereskedőhajókkal és schoonerekkel is rendelkezhetik? S mit szóljunk még a támadás félelméhez? A szegény, félénk Oroszország tart a török támadásoktól s azt hiszi, hogy a szultán, ki seregének nyolcz hónapi zsoldhátralékkal adós, ki majd az örmény bankárokat, majd az európai pénzembereket ostromolja kölcsönökkel, kinek már odahaza is elég baja van, egyszerre ősei nyomdokaiba lépve valami új Barbarossát küld majd a régi Colchis partjaira? Szegény Oroszország, mely nem alhatik nyugodtan ilyen rémek miatt, s ezerszer szegényebb Európa, mely ilyen esetlen palliatívákat még további tekintetre is méltat! Ha Gortschakoff herczeg színtoly fontos, mint arczátlan emlékiratát pár évvel ezelőtt tette volna közzé, midőn a Kaukasus még nem volt tökéletesen pacificalva, Oroszország nyomós okot találhatott volna azon körülményben, hogy Circassia földére a tengeri oldalról akar katonaságot szállítani — mi egyébiránt a meredek part-zélek miatt csak kevés ponton lett volna eszközölhető — hogy a hegyi lakóktól az ezen uton küldött titkos segélyezéseket elzárja. Ma azonban egy ilyen ürügy semmis, s miután az orosz diplomatia utolsó emanatioi világosan mutatják, hogy a párisi szerződés kivánt revisiojában nem az elvesztett Pruth területe visszaszerzéséről van szó, hanem hogy egyedül csak a tengeri haderő vétetik célba, mely Oroszország kereskedését és nagyhatalmi állását a Pontuson védje, valóban nagyon kellene segélyezni a rövidlátást, hogy e kivánatban a török birodalom ellen forduló hóditásvágy tagadhatlan bizonyítékát észre ne vegyük.

Csak saját érdekünk szándékos mellőzése és roszul

alkalmazott rokonszenv Oroszország irányában titkolhatná el előttünk, hogy a Neva partján délfele előnyomulást és Konstantinápoly megtámadását tervezik.

Ha tehát Oroszország egy tollvonással bebizonyította, hogy hódításvágyával a nyugot több életérdekét veszélyezteti, és részünkről a legnagyobb figyelmet igényli, másrészről eléggé világos, hogy az irott és becsületszóval biztosított szerződések megtörése által oly bínt követett el, melynek megfenyítése minden tekintetben elodázhatatlan kötelesség a kezes és aláíró hatalmaknak. Ha Európa e tekintetben magáévá teszi azon eszméket, melyeket John Stuart Mill és Mr. Froude a „Times“-ban közzétettek, kiknek tollát inkább a béke szeretete, mint a tényállásból folyó logikai következtetés vezette, akkor elvben jövőre el van zárva az ut a barátságos értekezésre, a krími háborut nem szabadott volna a Malakow bevétel után megszakasztani, s a porosz-francia háborut — miután a szerződések ereje egyáltalán kérdésbe van helyezve, addig kellene folytatni, míg csak az utolsó harcoképes francia áll egy német ellen a csatatéren, sőt mind a két államban.

Tekintsük nyíltan a kérdést, és világos, hogy a fenforgó nehézségek megoldására csak három ut áll előttünk 1) az orosz diplomatiának való teljes engedés; 2) az egyesség revisiója; 3) egyenes ellenállás, azaz háboru.

Ha a nyugateurópai hatalmak az első utat akarják követni, akkor Oroszország elérte célját, melynek gyümölcsei neki már a közel jövőben megszerzendik az egyedüli uralmat a fekete tengeren, Konstantinápoly birtokát és Rumelia, sőt az ázsiai török birodalom nagy részének uralmát is. Természetes, hogy e lépésnek nem sok chance-a van, de annál hajlandóbbak a másodikra,

azaz az orosz jegyzék visszavonás után az 1856-iki egyezség revisiójára, oly lépés, melyet nem tartok kevésbé veszélyesnek, mint az elsőt, mert egyrészt maguk a szerződő hatalmak bevallván önkényük- és tulszigorukat, Oroszország kívánatát ők pártolják legjobban, másrészt az így egyszer alkalmazott engedékenység Oroszország jogát máskorra is megalapítja, mert ha pl. ma a hajók számát hatról tizenkettőre vagy többre emelik, ki áll jót érte, hogy adott alkalommal Oroszország jövőre a most megállapított számot nem fogja csekélynek, elégtelennek találni? Az orosz diplomatia tehát a második uton, ha csak fokonkiut is, de ugyanazt érné el, a mit az elsőn, s a fenforgó nehézségek ilyszerű elosztatása, mint minden fél intézkedés még semminél is rosszabb volna.

Ne ringassuk tehát magunkat esalódásokban és valljuk meg nyiltan, hogy a jelen körülmények között az európai érdekek biztosítására nincs más mód a harmadiknál: Oroszország vagy visszavonja jegyzékeit s az 1856-ki egyezményhez tartja magát vagy — háboru, még pedig háboru a lehető legnagyobb erélylyel és kitartással, mert, ha meg is engedjük, hogy egész Európa ma csak közvetlenül van veszélyeztetve, bizonyos, hogy csak kettő az aláíró hatalmak közül az, melyekre az orosz támadás különösen veszélyes, s első sorban Anglia azon állam, melyet a szentpétervári cabinet politikája támad meg egyenesen, miután Oroszország az angol érdekek aláásására nem csak az európai török birodalomban, hanem és leginkább Közép-Ázsiában ügyes aknákat ásott, melyek létezését bírálgatták, tagadták, gunyolták, de melyeket mindazáltal való tényeknek kell nyilatkoztatnunk.

Hogy mit értünk középázsiai politikai aknákat alatt,

ez előrebocsátottak után nem szorul további magyarázatokra, a jelen körülmények között főleg három kérdés az, mely teljes figyelmünket kiérdemli. Első: mi-ben állanak Oroszország titkos izgatásai Anglia ellen Középázsiaiban? Második: mennyiben sértheti azok sikeressége az angol érdekeket Indiában? S a harmadik: elháríthatja-e Anglia ellenének csapásait és megghiusíthatja-e céljait?

A mi az első kérdést illeti, valóban nagyon is optimistikusnak és rövidlátónak kellene lennünk, hogy a nyílt és rejtett támadásokat észre ne vegyük, melyeket Oroszország az utóbbi időben Anglia ellen intézett. Mióta Szamarkand tornyán az orosz zászló leng, az ellenségeskedések az özbegekkel be vannak szüntetve, de annál élénkebb lőn a játék Afghanistanban. Midőn még csak két év előtt az utóbbi állam neutralizálását ajánlottuk, előre volt látható, hogy Oroszország, daczára biztosításának, hogy az Oxuson át nem akar menni, nevezetes részt veend a a kabuli udvar zavaraiban. A brittek kereken tagadták az orosz befolyás létezését, de mégis, meg akarván elleneiket előzni, az umballahi meetingen Sir Ali khán fiával véd- és daczszöveget kötöttek, mely jelentékeny költségekkel járt ugyan, de minden pénz- és fegyversegélyezésért csak nagyon kevés hasznot hajtott. Hogy ez így történt, hogy a himendi völgyvidékek nem pacificáltak, hogy Doszt Mohammed khan családjában a zavarok meg nem szűntek, sőt hogy legujabb időben Sir Ali tulajdon fia a ci-devant kijelölt trónörökös mint apjának elkeseredett ellene lépett a sikra, ezekért nem tesszük az oroszokat felelőssekké. Nincs is szükségünk hosszas politikai combinatiókra, nyilvános tényeket mutathatunk föl, melyek Oroszország föllépésére Afghanistanában mutatnak. Ide

tartozik első sorban a pártfogás, melyben a taskendi kormányzó a szökevény herezegeket turkesztani területen részesíti. Ezek közül csak kettőt emelünk ki: Iszkender khant, kit orosz részről annyira elkényeztetnek, s kinek jogos igényeit a kabuli mesznedre (trónra), vitéz és nemes lelkületét az orosz lapok nem győzik dicserni. A második Abdurrahman khan, Afzal khan fia, ki fivére Azim khan halála után a mostani uralkodó elenségeinek vezérszerepét vette át, mint ilyen az afghanok oxusmelléki tartományát, azaz az afghan Turkeszant, Belkh fővárossal, sok ideig nyugtalanította, s midőn észrevette saját erejének elégtelenségét az oxusontuli részre, nevezetesen Bokharába menekült. Eleintén azon véleményben voltak, hogy csak rokonsági vagy baráti viszonyok azok, melyek őt a Zeréfsan parti fővároshoz vonzották, de később kitént, hogy ő Oroszország által a legszívélyesebben fogadtatott, s nem Bokharában, hanem Szamarkandban vette lakását, s mi több támadó terveit nagybátyja ellen, orosz segélylyel akadálytalanul folytatta. Ki ne kérdezné ily körülmények között, hogy mire valók az orosz rubelek Abdurrahman khan kezében, s ki ne látna ebben nyitmerényt Nagybritannia pártfogoltja, tehát maga Nagybritannia ellen?

E nyitjáték mellett az orosz ármányok az utolsó hat hónapban Bokhara segélyével, tehát Afghanistan egész más vidékén is ástak aknákat az angolok nagy boszuságára. Nevezetesen a meimenei khan s a kabuli fejedelem közti viszony folytonos lazulására utalok. Ez előbbi, sokáig tántoríthatlan hive Sir Alinak, a bokharai emir üzelmei folytán szemlátomást elfordult attól, közös állást foglalt a kétes Herattal, sőt sejthetőleg még Serdar Jakub khannal, Sir Ali párttűtő fiával is szövötkezett. Bokhara ma nem üz saját czége alatt po-

litikát, s az egész ármány előbb-utóbb csakis Oroszország javára fog szolgálni.

Ismételve, a mit már többször kimondottunk, hogy a szent-pétervári cabinet a szegény, hegyes Afghaistanra nézve nem tart nyílt hódítási tervet szem előtt, világos lesz, hogy az itteni viszonyok status quoja is elegendő, hogy a kabuli és kandahari főutakon át, az orosz cselszövényeknek céljukra, az északi Indiára nézve, szabad teret engedjen. A taskendi vagy szamar-kandi kormányzó csak legkevésbé is segítse Abdurrahman khant és cliquejét és rövid idő múlva birtokába ejtheti Belkhet, s miután az új adók, az erőszakolt civilizáló rendszabályok, az afghan nép zömét máris nagyon elkészerítették, a legkisebb szikra az afghan földet könnyen lángba boríthatja. Hogy a két trónkövetelő, nevezetesen Abdurrahman khan és Szerdar Jakub khan közül melyik lesz a nyertes, utóvégre közönyös dolog; annyi bizonyos, hogy az afghan zavarok egyrésztől legjobb uttörői voltak az orosz ármányoknak, másrésztől pedig hatásukat a Kheiber szoros rabló, nyugtalan népeire nem téveszthetik, nevezetesen igen jól hajtják a vizet az ugynevezett hill tribes vad britgyűlöletének és vakbuzgalmának malmára, kik sok bajt okoztak az angoloknak még békében is, s annál veszélyesebbek az általános zavargás idején.

A mi a második kérdést illeti, hogy mennyiben veszélyesek az orosz üzemek Indiára nézve, régóta már nyílt titok, hogy a muszkák itt, — nevezetesen India északkeleti és északnyugati partvidékén — föltalálták a brit érdekek achilles-sarkát, miután az angol korona leglázongóbb alattvalói éppen ezen a vidéken élnek, oly emberek, kik legjobban sajnálják a régi moguluralom bukását, mert érdekük a feudális-aristokratiai kormány-

rendszer megszűnése által legtöbbet szenvedő mohamedán vallásbuzgóság a legkeserűb boszura hevit, s kik végre erősebbek és erélyesebbek levén déli honfitársaiknál, az indiai angol uralom alászásában fáradhatlanok. Nézetem szerint kevés anglo-indus nem jutott még azon meggyőződésre, hogy e körülbelül negyven millió mohamedán — daczára a visnu-imádóknak, kik négy- sőt majdnem ötszörte nagyobb számmal vannak — görditi a legnagyobb akadályokat az ind félsziget pacificálása, és polgárosítása elé. Először a mohamedánok miveltebbek és nagyobb náluk a könnyűség bizonyos eszmék elterjesztésére hirdapok által; az írás- és olvasás-tudók aránya náluk kedvezőbb; másodsor a hinduk számbeli tulsulya szintugy kifejtette a mohamedánok között az egység és testvériség szellemét, mint kereszténygyűlöletük őket a legvakmerőbb összeküvőkke tette. Mik a carbonarik s Európa egyéb forradalmárai az északindiai vehabitákhoz képest? Az angolokat bizonyára nem vádolhatni vigyázatlanságról s még sem mulik el év, melyben nem jutottak volna több messzeterjedt összeesküvés nyomára, melyek bár a legszigoruabban büntettettek, mégis mindig újra szövetnek, s kivétel nélkül az angol uralom megdöntésére czéloznak.

Az ind népesség nagy tömegéből csakis a kereskedők és kézművesek azok, kik nem ohajtanak uralomváltozást, de a többiek várva várják az oroszok betörését, még nincs két éve; hogy egy iskola növendékei. — India északnyugoti részében — az orosz nyelvnek mint kötelezett tantárgynak behozatalát kívánták, mert igen ügyes huzása volt az orosz propagandának, hogy szél-tében azt hirdették, hogy az oroszok mohamedánusok. Ezt Sindh és Pendsabban nem lehet kibeszélni senki-

nek, s miután India mohamedán népessége nyugtalan hajlamai miatt tényleg mindenütt hátra van szorítva, mi a mohamedán lapoknak liangos panaszkra szolgáltatott okot, valóban nehéz volna kimérni a veszély horderejét, mely Oroszországnak, habár közvetett közeledéséből Északindia felé az angolokra támadhatna.

Ily körülmények között természetesen annál több fontosságot nyer a harmadik kérdés, mennyiben áll Anglia lehetőségben, hogy ellensége céljait meghiúsítsa. Ha Anglia az utolsó 25 év óta, a helyett, hogy magasságából önelégülten és túlbizottan tekintett erejére és kincseire, ha a helyett, hogy hatalma nagyszerűségét csodálta, inkább megerősítésére gondolt volna, könnyebben felelhetnénk e kérdésre kedvezőleg. De a viszonyok jelen állása mellett, midőn a különböző politikai pártok küzdelméből a gyarmatérdekek észrevehető elhanyagolása támadt, s a „fillérkaparítás“ volt hangadó a legfontosabb politikai kérdésekben, nehéz volna más eredményre jutni, mint, hogy Nagybritannia saját hanyagsága folytán vetélytársa hatalmát annyira engedte előnyomulni, hogy annak visszatartása nehézzé, sőt majdnem lehetlenné lett. Ennek a kicsinyes, ugynevezett kalmárpolitikának az volt eredménye, hogy Angliában egy nevezetes politikai párt támadt, mely a gyarmatbirtokok, tehát India kérdésében is a legnagyobb közönyösséget mutatta; ez csak ipargazdag, dús, szabad és befelé hatalmas Angliát akar, s azt véli, hogy ezt külföldi hatalomállás nélkül is elérhetni, miután a gyarmatbirtok csak halvány fényt ad a brit koronának, melyen a pompavágyó conservatívek szeretnek ugyan nyargalászni, mely azonban tulajdonkép a nagy angol nemzetnek több áldozatába kerül, mint a mennyi hasznot hajt. Hogy a liberálisok e politikai

nézete nagyon téves, világos mindenki előtt, ki Holland, Portugallia s egyéb kereskedő államok történetét alaposan tanulmányozta. A népes Ó-Angliában még sokkal érzékenyebbek lesznek a téves politika következményei, s ha az államférfiak a Themse partján csak még néhány évig megmaradnak e tévedésben, alaposan fog elterjedni azon nézet, hogy a természet örök törvényei szerint Anglia a hatalom tetőpontjáról lefelé hanyatlik, és le kell hanyatlania. Az orosz támadás elleni előkészületek, legyenek akár physikai, akár morális természetiek, nevezetesen az ind-európai sereg szaporítása, a vasúthálózat kifejtése, s egyéb könnyítő eszközei a katonai operációknak az angol zászló elestét csak késleltetik de nem háríthatják el. Oro. zország minden időben igen makacs ellenség volt és lesz is, melyet sem belzavarok, sem évekig halogatott harc kizűzött célj tól el nem fordíthat. Az angol érdekek veszélyeztetésével nem csak száz meg száz millió angol tőke megy tönkre, hanem a nagyhatalmi állás is elvesz Ázsiában, sőt egyáltalán a világon. Bármily ellentétben álljanak is e nézettel John Stuart Mill ur bölcészeti érvelései, melyek theoretikus nézponokból indulnak ki, a történet kérelhetlen következetessége be fogja hibáját bizonyítani. Oroszország akár az Oxus, akár a Bosporus, vagy a Hindukuschnál lépjen föl, ez mindig ugyanannyit jelent, mint ha Liverpoolt, Southamptont vagy Loudont rohanná meg. S miután Angliának Amerikában ma már csak igen kevés keresni valója van, Afrikában pedig majd épen semmi, nem nevezhetni túlzásnak, ha azt hiszszük, hogy az angolnak az ősi Ázsia téerein, ha nem is pro aris et focis, de mindenesetre zászlója nagysága és hatalmáért kell küzdenie.

Ha tehát azon meggyőződésre jutottunk, hogy Anglia az orosz támadások visszaverésére nem képes, vagy nem hajlandó — legalább a most uralkodó liberális párt így nyilatkozik — akkor a többi európai cabinet van hivatva sikra szállani, nevezetesen pedig Német-, Francia-, Olaszország- és Austriának kötelelességeül esik az erélyes föllépés; oly gátot kell az orosz hatalom korlátlan növekvése ellenébe állítaniok, mely ne az egyezmények ingó alapján, hanem a szilárd közös védelmen gyökerezzen. Hogy a közös működés már ma szükséges, nem vonhatja kétségbe senki csak az a kérdés, hogy ily intézkedést el lehet-e még továbbra használni, s meg van-e engedve, hogy további palliatívák által csalékony biztossági tudatnak adjuk magunkat oly mértékben, melyben ezáltal Oroszország további hatalomterjesztésére segédkezünk? Bizonyára rég elmúlt azon idő, melyben a bajt még csirájában lehetett volna elfojtani s az északi óriás annyira megdagadt, hogy küzdelem esetében ellene nem egyes országokról, hanem a nyugati hatalmak szövetségéről lehet szó, mert, ha az utolsó krími háboruban, midőn mindenki, a ki csak tehette, erejéhez képest járult Oroszország megalázásához, a háboru végeredménye aránylag csekélynek nevezhető, hogy képzelhetik cabinetjeink, hogy jövőre képesek lehetnének céljuk elérésére? Ma a czár óriási birodalma csak kevés vasutvonallal rendelkezhetik, de azok a legközelebb jövőben mindenfelé szelik át az országot, összekötik annak egyik részét a másikkal. Ma a személyrabok emancipációja folytán a társaság átmeneti korszakban, a nemzeti s a nagy orosz érzület a fejlődés első stadiumában van, a gazdag talaj roppant segédforrásai alig felerészükben értékesítve, s végre az idegen

nemzetiségek ama tömege, melyet a szerencsés politika különböző éghajlatok és nyelvtörzsekből egygyé vont, még nincs amalgamizálva, azaz teljesen russifikálva. Ha a nyugati hatalmak előtt kilátás volna arra, hogy a közeljövő szerencsésebb constellációkat, alkalmasabb eszközöket adand szándékuk kivitelére, a várás igazolva volna, de bárhova tekintünk is, ily remény sehonnan sem nyílik, sőt inkább az ellenkezőt tapasztalhatjuk, mert minden évvel, minden nappal, mely elmulik, az óriás Oroszország nemcsak Ázsiában nyer intensiver erőt, hanem ügyesen ásott aknáit pokoli eselszövényeit mindig mélyebben és mélyebben viszi Európa bensejébe is. Ki ignorálhatná ama panslavistikus törekvéseket, melyek egyfelől az ottoman népség annyi rétegét hatják át, másrészt a horvátok és vendek által mélyen Styriáig, a szerbek, tótok, morvák és csehek által az érczhegységig vannak terjesztve. Minden pillanattal egy évtized kedvező alkalma vész el, s ha Európa önfentartási kötelességétől indittatva, még akkor is hangoztatná vetoját, midőn Oroszország csendesen viseli magát, mért törekednénk minden áron békére, ha maga a szt-pétervári cabinet lép mint kihívó fél a küzdőterre?

Egyezmények, melyek minden időben csakis addig tekintettek érvényeseknek, míg a szerződő feleknek kedveztek, Oroszországot Európa veszélyeztetett érdekeivel szemben semmi esetre sem védhetők többé. A nyers erő ellen csak nyers erőt állithatni, s bármily borzasztó is legyen a háboru óriási áldozatai és uőfájdalmaival, mégis ez az egyetlen eszköz, mely ma az orosz ambíciónak határt szabhat. Ha az erőnek erejével gyöngének látszani akaró Anglia az orosz medvével békés uton akarja ügyeit kiegyenliteni, ám tegye meg; a többi

európai hatalom, nevezetesen Németország és Austria-Magyarország a diplomatai toll helyett bátran nyúljon a kardhoz, mely még eléggé erős ellenállani a moszkovita gőgnek, mely a keresztény ázsiákat viszaszaszoríthatja Ázsiába, a földre, honnan eredetüket vették, s mely egyedüli hatáskörük a jelen — s a jövőben!

DE BALLAGI GÉZA.

